

PAPER DETAILS

TITLE: AYRILIKÇI BİR CEMİYET: DIYARBAKIR KÜRT KULÜBÜ'NÜN FAALİYETLERİ VE KAPATILMASI

AUTHORS: Kadir KURT

PAGES: 99-132

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1881461>

AYRILIKÇI BİR CEMİYET: DİYARBAKIR KÜRT KULÜBÜ'NÜN FAALİYETLERİ VE KAPATILMASI

A SECESSIONIST COMMUNITY: ACTIVITIES AND CLOSURE OF THE DIYARBAKIR KURDISH CLUB

Kadir KURT*

ÖZ

Diyarbakır Kürt Kulübü, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nde kurulan ve ülke sınırları içinde bulunan bir kısım toprakta bağımsız Kürt devleti kurmayı amaçlayan müstakil bir kuruluştur. Kürtleri tek çatı altında toplayarak Kürt İttihadı gerçekleştirmek ve Osmanlı'dan kopmak amacındaydı. Zor zamanlardan geçilen bir dönemde kurulan kulüp, bağımsızlığa giden yolda dönemin yabancı devlet temsilcileriyle temas kurdu ve yardımlarını istedi. Kulübün bu hareketi ilgilerin üzerine çevrilmesine neden oldu. Anadolu'ya daha yeni çıkan Mustafa Kemal Paşa'nın yanı sıra bölgedeki askeri, mülki, adli makamların da dikkatini çekti. Mustafa Kemal Paşa ise bölgede Kürt İttihadı fikrine karşılık Millî İttihat fikriyle hareket etti. İngilizler de bu dönemde Kürt politikasını şekillendirmek adına bölgeye ajanlar gönderdi ve Kürt ileri gelenleriyle temaslar kurdu. Bu noktada kulüp, İngilizlerin Kürt siyasetinde kanaat uyandırması açısından önemliydi. Osmanlı Devleti ise bölgede “*idâre-i maslahat*” fikriyle hareket ediyordu. Sonunda Kürt Kulübü, Sadaret Makamı'na taşınacak derecede bir sorun haline geldi.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır Kürt Kulübü, 1919 Kürt Kulübü, Kürt İttihadı, Ekrem Cemilpaşa, Binbaşı Noel.

ABSTRACT

Diyarbakır Kurdish Club was a self-contained institution which was established in the Ottoman State after the First World War and aimed to establish an independent

*İstanbul Üniversitesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi: kadir.kurt@windowslive.com, ORCID: 0000-0002-2793-9056: **Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:** Kadir Kurt, “*Ayrılıkçı Bir Cemiyet: Diyarbakır Kürt Kulübü'nün faaliyetleri ve Kapatılması*”, Atatürk Üniversitesi, **Atatürk Dergisi**, X, S.1, (Temmuz-2021), s.99-131. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad>)

Kurdish state in the lands of country's borders. It aimed to realize Kurdish Confederation by gathering the Kurdish under a single roof and to break off from the Ottoman Empire. The club which was established in a difficult period made contacts with foreign government representatives and asked for their help on the way of independence. This action of the club drew attention. It also drew the attention of Mustafa Kemal Pasha who had just arrived in Anatolia as well as the military, civil and juridical authorities in the region. Mustafa Kemal Pasha acted against the Kurdish Confederation idea with National Confederation idea. The English sent agents to the region in order to shape the Kurdish policy and made contacts with Kurdish leaders. At this point, the club was important in terms of shaping opinion in the Kurdish policy of the English. Ottoman Empire acted with the idea of “*idare-i maslahat*” (appeasement policy). Finally, the Kurdish Club became a problem that would be discussed in the Prime Ministry.

Keywords: Diyarbakır Kurdish Club, 1919 Kurdish Club, Kurdish Confederation, Ekrem Cemilpaşa, Major Noel.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nın ardından 30 Ekim 1918'de şartları ağır bir mütarekeye imza atmıştı. Barış antlaşmasının yapılabilmesi için savaş halini ortadan kaldıran mütareke, Osmanlı Devleti için uygulamada bir işgal planıydı ve yenen devletlerin tutumu endişe yaratıyordu. Bu endişe kurtuluş çareleri aramayı getirdi ve hepsinin kendine göre bir kurtuluş karakterizesi olan cemiyetler kurulmaya başlandı. Bunların içinde millî menfaatlerle örtüşenlerin yanı sıra vatani ve millî olmaktan uzak cemiyetler de kuruldu. Ayrıca I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Wilson İlkeleri'nin maddeleriyle de kamuoyu meşguldü. Kendini millet olarak gören her unsur bu ilkelerdeki alakalı maddeyle umutlarını yeşertiyor, faaliyetlere girişiyordu. Diğer taraftan yenilen devletlerin kaderlerinin çizildiği Paris Barış Konferansı da I. Dünya Savaşı'ndan bir süre sonra toplandı ve barış görüşmeleri başlatıldı. Bu konferansta Osmanlı'ya karşı tavır, konferanstan çıkacak sonuç hakkında ipuçları veriyordu. Anadolu'da ise yenen devletlerin haksız ve bahaneye bakan işgal ve uygulamalarına karşı devlet mekanizmasındaki bazı unsurlar tepki göstermeye, Millî Mücadele filizlenmeye başlamıştı. İlerde izlenecek politikaları ve besleyecekleri çıkarları adına yanlış yapmak istemeyen İngilizler ise bilgi edinmek için bölgede birçok faaliyete girişmişlerdi.

Böyle bir ortamda kurtuluşu Osmanlı'dan kopmakta gören unsurlara bir yenisi eklendi. Faaliyetleri ve özellikle kurucu başkanının siyasi kimliği ile gerek Millî Mücadele yıllarının başında gerek bu yıllara denk gelen İstanbul Hükümetleri döneminde, gerekse kimlik ve tarih arayışı içindeki Kürtçülük hareketinde Diyarbakır Kürt Kulübü adından söz ettirdi. “*Kürt ittihadı*” iddiasında bulunan kulüp, Türkiye’nin güneydoğusunda kalan bir bölgede bağımsızlık istedi, bunu gerçekleştirmek için silahlı ayaklanma hesapları bile yaptı. Yabancı devletlerin desteği aranmaktan da çekinilmedi, En sıkıntılı zamanlardan birinde devletin ve yeni filizlenmeye başlayan Millî Mücadele’nin çalışmaları güçleştirildi. Kürt Kulübü, Kürt İttihadı iddiasında bulunurken bu güçlüğün üstesinden gelebilmek için Mustafa Kemal Paşa “*Millî İttihat*” fikrini öne sürdü. Osmanlı idaresi ise “*idâre-i maslahat*” fikriyle hareket etti, sorunların çözümünü bu esasa dayandırdı. İngilizler ise bölgedeki Kürt politikasını daha yeni şekillendirme aşamasındaydı ve kulüp, onların Kürt siyasetinde kanaat uyandırması açısından önemliydi.

Diyarbakır Kürt Kulübü’nün kuruluş tarihi net olarak tespit edilememiştir. Ancak 1919 yılı başlarında kurulduğu tahmin edilmektedir. Nitekim Diyarbakır Valiliği’nden Dâhiliye Nezâreti’ne gönderilen bir telgraftan anlaşıldığına göre 6 Şubat 1919 tarihi itibarıyla kulübün nizamnamesi hazır haldedir.

Kulüp, Ekrem Cemilpaşa’ya göre Kürdistan Cemiyeti, amcazadesi Kadri Cemilpaşa’ya göre ise Kürdistan Teali Cemiyeti adıyla kuruldu. Bunlara rağmen halk arasında ve Valiliğin resmi yazışmalarında Kürt Kulübü, bazen de Osmanlı Kürt Teali Cemiyeti/ Kürdistan Teali Cemiyeti ismi tercih edildi. Çalışmamızda İstanbul’daki Kürdistan Teali Cemiyeti ile karıştırılmaması adına Kürt Kulübü ismi kullanılmıştır. Kürt Kulübü’nün, merkezi İstanbul’da olan Kürdistan Teali Cemiyeti’nin bir şubesi olduğu hakkında genel kabul olmasına rağmen yaptığımız araştırma, Diyarbakır’daki Kürt Kulübü’nün Kürdistan Teali Cemiyeti ile fikri yakınlığı olsa da bağımsız hareket ettiğini ortaya çıkarmıştır. Gerek arşiv belgeleri gerek Ekrem Cemilpaşa’nın hatıralarında, Kürt Kulübü’nün Kürdistan Teali Cemiyeti’nden bağımsız hareket ettiğini destekler nitelikte bilgiler mevcuttur.

Kulübün kuruluşuyla ilgili kısım Ekrem ve Kadri Cemilpaşa ile bir nebze Doktor Fuat’ın anlatımlarına dayanmaktadır. Ne yazık ki bu üç kaynak dışında kulübün kuruluşu ile ilgili başka herhangi bir vesikaya ulaşılamamıştır. Ancak kulübün faaliyetleri ve kapatılması ile alakalı olan bilgiler arşiv vesikaları ve çeşitli kaynaklarla desteklenebilmiştir. Burada hemen belirtmekte fayda var ki gerek hatıralar, gerek arşiv

belgeleri arasında çok büyük görüş ayrılıkları yoktur. Bu da konunun izlenişi hakkında doğruluk payını artırmaktadır.

DİYARBAKIR KÜRT KULÜBÜ VE FAALİYETLERİ

1- Gülşeni Toplantısı ve Kulübün Kuruluşu

I. Dünya Savaşı'nın son bulmasının ardından Ekrem Cemilpaşa Diyarbakır'a döndü. Bir süre sonra Çerhizade Fikri ve Ganizade Reşat isimli arkadaşları da buraya geldiler. Ekrem Bey'in bu iki arkadaşı kendisiyle aynı fikirdeydi ve bir şeyler yapma gayretindeydiler. Bu yüzden kendilerine göre yapılması gereken hakkında günlerce görüş alışverişinde bulunabildiler. Sonunda Ekrem Cemilpaşa'nın babası Kasım Bey'e de danışıldı ve Kasım Bey'in ifadesi ile “*büyük fırsattan istifade*” edilmesi kararlaştırıldı.¹

Bize göre bu “*büyük fırsat*” üç kısımdan oluşabilirdi. I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti'nin imzalamış olduğu Mondros Mütarekesi bunlardan ilki olsa gerekti. Mondros Mütarekesi'nin yedinci ve yirmi dördüncü maddelerini uygulamaya sokmak için bir karışıklık çıkarılabilir ve müttefiklerin buraları işgali sağlanabilirdi.² Zira İngilizler Urfa'ya kadar gelmiş, burayı da işgal etmişlerdi. Diyarbakır'ın ve çevre yerlerin işgali sağlandıktan sonra geriye İngiltere mandasında bir Kürdistan'ın tesis edilmesi kalacaktı. İkinci “*büyük fırsat*” ise ilkinden daha önemliydi ve Kürt Kulübü daha çok buna göre hareket ediyordu. Uluslararası destek, buna uymakla sağlanabilirdi.³ Bu fırsat Wilson İlkeleri'nin devletin sınırları içindeki diğer

¹ Ekrem Cemilpaşa, **Muhtasar Hayatım**, Beybun Yayınları, Ankara, 1992, s. 27.

² Mondros Mütarekesi'nin yedinci maddesine göre İtilaf devletleri güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durumda istedikleri stratejik noktayı işgal edebileceklerdi. Mütarekenin yirmi dördüncü maddesine göre ise Vilayat-ı Sitte'de (Erzurum, Van, Ma'mûretü'l-Azîz, Diyarbakır, Sivas, Bitlis) karışıklık meydana gelirse İtilaf devletleri buraları işgal edebilecekti. (Mondros Mütarekesi metni için: Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, I, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s. 519-524.)

³ Türkler, yenik çıktıkları I. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası ilişkilerde yok sayıldılar. Bu durumun ortadan kaldırılması için gerek İstanbul Hükümetleri gerek Millî Mücadele önderleri, tıpkı Kürt Kulübü'nün kendi istediklerini gerçekleştirmek için yaptığı gibi bir dönem Wilson İlkeleri'ne göre politika belirleme yolunu seçti. Ancak Türkler zaten var olan devletlerini yalnızlıktan kurtarmak için bunu denerken bazılarıysa aidiyetliklerini devlete dönüştürmek için bu prensipleri kullandılar. İstanbul Hükümetlerinin, Millî Mücadele'nin ve Kürt bağımsızlığını talep edenlerin her birinin kendine göre yorumlayabildiği ve kullanabildikleri bu ilkelerin ne derece esnek bir politik dizin içerdiği açıktır. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Valisi Reşit Bey'e 4 Mart 1920'de gönderdiği telgraf bu duruma örnekti. Basına dönük lisan ve yayın politikalarını düzenleme hakkında talimatları içeren bu telgrafta, “*Wilson Prensipleri'nin daima her millet için müdafaa-i hukuk esası olduğunu göstermek*” yolunda yayın politikalarını belirlenmesi, tıpkı Kürt bağımsızlığını talep edenler gibi bir dönem Millî Mücadele'nin de politikalarını Wilson Prensipleri'ne göre oluşturmak mecburiyetinde bırakılmasına güzel bir örnektir. (Telgraf için: **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, (Haz. Nimet Arsan), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s.239-240.)

ulusların yaşam güvenlikleri ve özerk gelişimlerinin sağlanmasını öngören on ikinci maddesi idi. Üçüncü fırsat da bölgedeki otorite boşluğuuydu. Böylece rahat hareket imkânı vardı. İşte bunlardan Diyarbakır Kürt Kulübü'nün kuruluş amacı çıkarıldı. Ekrem Bey'in anlatısına göre Kasım Bey “*Kürt milletini zulümden, esaretten kurtarmak için çalışmanın farz olduğuna*” inanmıştı.⁴ Ancak Ekrem Cemilpaşa, babasını böylesine tasvir etse bile Kasım Bey, Diyarbakır'da kurulacak olan Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nde yer alacaktı. Bölgede işgalci konumunda olan düşman İngilizlerle ittifak dahi yapılmasını meşru gören Ekrem Cemilpaşa'ya göre babasının da aynı fikirde olduğuna yönelik anlatım yapmak beklenmedik bir şey olmasa gerek. Yine onun anlatımına göre Kulübün kuruluşunda en büyük role sahip olan belki de Kasım Bey idi. Çünkü yapılacak faaliyetler için ilk elden yardım eden o olacaktı. Ekrem Cemilpaşa ve iki arkadaşı kendisine danıştıkları sırada, oğlunu ve arkadaşlarını gayretlendirmekten başka, ümitlerini kuvvetlendirecek ve onları sevindirecek şeyler de söylemişti. Ayrıca Kasım Bey, oğlu ve iki arkadaşına maddi-manevi yardımlarını da esirgememişti. Bu cümleden olarak ilkin kiradaki evlerinden birini kiracılarından alıp onlara verdi. Diğer taraftan kendi yaşındaki “*güvenilir ve nüfuz sahibi*” kimselerden taraftarlar kazanarak “*alttan alta işliyordu.*” Oğlu ve arkadaşları ise Kasım Bey'den aldıkları “*cesaret, gayret, ihtiyat ve kemali keremi*” ile çalışıyorlardı.⁵

Kasım Bey, kulüp kurulmadan önceki, hatta kulübü vücuda getiren akış içerisinde kendi yaş grubundan olan “*ihtiyarları*”, Ekrem Cemilpaşa ise “*gençleri*” temsil ediyordu. Bu da “*Kürt İttihadı*” iddiasında bulunacak bir kulübün daha kuruluşunda ikiye bölünmesi anlamına geliyordu. Ancak buna daha sonraları kulüp başkanlığının Kasım Bey'e devredilmesiyle çözüm bulunacaktı. Kulübün kuruluşuna giden bu akış içerisinde faaliyet gösteren ihtiyarlar ve gençler, karşılıklı ve gizli olan bir toplantıda yaptıkları hesaplar sonucu taraftarlarının arttıklarını gördüler. Fakat bu taban arayışını tekrar incelemeye gerekli gördüler ve Kasım Bey son icraatı yapmak üzere yetkiliydi. Kürtçülüğün sonraki aşamalarında da değişmeyecek olan lider yaratma çabası burada da kendini gösterdi ve hareket, yine kendini bir “*bilene*” havale etti. Bu durum Ekrem Cemilpaşa'ya göre “*devri kadimden beri aileye riayet eden*” Diyarbakırlılar için garip olmayan bir durumdu. Üç gün sonra tekrar bir toplantı yapıldı. “*Bazı mühim meselelerin müzakeresi için umumi ve aleni bir içtima*” yapılması kararlaştırıldı ki bu, o zamana değin gizli faaliyet gösteren grubun halka açık ve izinli

⁴E. Cemilpaşa, **Muhtasar Hayatım**, s. 27.

⁵E. Cemilpaşa, **Muhtasar Hayatım**, s. 27.

olarak ilk düzenlediği toplantı olacaktı. Toplantı için kararlaştırılan yer Şeyh Ahmet Gülşeni Efendi'nin tekkesi idi⁶. Kasım Bey, şeyhin oğullarından biriyle ahabtı ve mesele şeyhe bu oğul vasıtası ile aktarılmış, şeyh “kazanılmıştı”. “Kürt İttihadı” dini desteğini edinmiş, olağanüstü değil, tipik işleyen sürece başka bir örnek olmuştu. Toplantı için Ekrem Cemilpaşa Valiliğe müracaat etti ve izin alındı. Ertesi gün müftü, nakibüleşraf, tanınmış müderris, âlim ve yaşlı eşrafa özel davetiyeler gönderildi. “*itibarlı kişilere*” bu özel muamele yapılırken, halk, şehrin çeşitli yerlerine asılan ilanlar ve çarşı pazarlara gönderilen “*özel adamlar*” ile davet edildi. Ertesi gün Gülşeni Tekkesi'nde toplantı yapıldı.⁷

Toplantıya Merkez Komiseri Behzat Bey de (muhtemelen görev icabı) katılmıştı. Doktor Fuat Bey'in iddiasına göre de sonraları Kuva-yı Milliye fahri kumandanlarından Konyalı Kamil Bey, kulübün “*Camiülesved*” toplantısında lider vaziyetindeydi.⁸ Diyarbakır'daki Kürt Kulübü'nün kurulmasında dönüm noktası olan toplantı, öğleden önce yapıldı. İddiaya göre tekkenin içinde iğne düşecek yer yoktu. Tekke; müftü, Nakibüleşraf Bekir Sıtkı (Ocak) Bey⁹, çeşitli şehirlerin âlimleri, eşraf, tanınan tüccar ve esnaf, yerli yüksek memurlar, adi suçlardan nam yapmış çeşitli statülere sahip kimselerle doluydu. Sayılanlar, tekkenin içinde dört yüzden fazla olan kalabalığının ancak dörtte birine denkti. Arta kalanı “*şehrin münevver gençleri*” oluşturmaktaydı. Ayrıca şehrin çeşitli okullarında görev yapan öğretmenler de davete “*istisnasız*” cevap vermişlerdi. İddiaya göre tekkenin dışıyla beraber kalabalık dört bin kişiyi buluyordu.¹⁰

Anlatılana göre toplantıda konuşmacılar “*siyasi vaziyeti izah ederek Kürt milletinin asırlardan beri gasp edildiği millî haklarının istirdadına çalışılması zaruretini heyecanlı nutuklarla*” dile getirdiler. Halkın gayret ve gazabını “*tahrik*” amacıyla Dâhiliye Nazırı Ali Kemal'in Avrupa devletleri tarafından Kürdistan'ın Ermenistan'a “*bahşiş*” olarak verileceği sözlerini tekrar ettiler.¹¹ Ayrıca hatipler

⁶ Ekrem Cemilpaşa hatıralarında kulübün Gülşeni Tekkesi'nde yapılan toplantıdan sonra kurulduğunu söylerken, Şeyh Sait isyanı sırasında Hıyanet-i Vataniye'den yargılanan ve Diyarbakır Kürt Kulübü üyelerinden Doktor Fuat Bey kulübün kuruluş yeri olarak Camiülesved (Kara Cami) adresini gösterir. Doktor Fuat ile aynı bilgiyi Cemilpaşalardan Kadri Bey'de vermektedir. Kadri Bey hatıralarında kulübün Kara Cami mevkiinde yapılan toplantıdan sonra kurulduğunu yazmaktadır. (“*Doktor Fuat Kimdi, Ne Yapmak İstiyordu*”, **Vakit**, 7 Mayıs 1925, s. 1-3; Zinnar Silopi, **Doza Kürdistan**, Avesta Yayınları, İstanbul, 2014, s. 61.)

⁷E. Cemilpaşa, **Muhtasar Hayatım**, s.27.

⁸ “*Doktor Fuat Kimdi, Ne Yapmak İstiyordu*”, **Vakit**, 7 Mayıs 1925, s.3.

⁹Z. Silopi, **Doza Kürdistan**, s. 61.

¹⁰E. Cemilpaşa, **Muhtasar Hayatım**, s. 29.

¹¹Z. Silopi, **Doza Kürdistan**, s. 61.

İstanbul'un yabancı devletler tarafından işgal edildiğini ve Osmanlı Devleti'nin yıkıldığını söylediler. Kürtleri ittihad davet ettiler. İttihat gerçekleşmezse “*Kürdistan'ın Ermenistan gibi olacağını*” söylediler. Toplantıda konuşma yapanların ve dinleyicilerin önemle üzerinde durdukları nokta “*Kürdistan'ı kurmaktır.*” İddiaya göre en çok alkışı ise konuşmacılardan Hamdi Hoca aldı: “*Cismi Devlet-i Aliye Osmaniye kangren olmuş ve bu korkunç hastalık bütün Osmanlı ülkesini sarmak üzeredir. Kangren olmuş bu uzun yegâne halas çaresi bıçaktır. Uzun kangrenli kısmını kurtarmak lazımdır*” diyordu.¹²

İki saat süren toplantının ardından kalabalık dağıldı. Tekkede, içlerinde Hamdi Hoca, Ekrem Cemilpaşa'nın babası Kasım ve amcası Ömer Bey, arkadaşları Reşat ile Fikri'nin bulunduğu “*Kürtçülüğü benimsemiş*” kırk kadar kimse kaldı. Belli ki toplantıya katıldığı iddia edilen dört bin kişiden saklanan vardı, geriye kalanlar toplantının “*hakiki sebep ve hedefini*” biliyorlardı. Sebep, “*Kürt İttihadını vücuda getirmek*” hedef ise “*merkezi Diyarbakır olmak üzere bir cemiyet-i siyasi*” kurmaktır. Ancak izin almak için gerekli makamlara müracaat, Cemiyetler Kanunu'na uygun olarak da genel ve iç tüzüklerin hazırlanması gerekiyordu. Reşat, Fikri, Ekrem ve Ömer bunun için görevlendirildi.¹³ Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Nadir Bey tarafından Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen şifre telgraftan anlaşıldığına göre cemiyetin nizamnamesi 6 Şubat 1919 tarihi itibarıyla hazır.¹⁴ Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra Kasım Bey'in kiracısından alınıp Fikri ve Reşat Beylere verilen ve “*komisyonculuk vazifesi*” gören ev, cemiyetin resmi merkezi yapıldı. Kapısına “*şehrin en mahir hattatının elinden çıkmış Kürdistan Cemiyeti unvanını taşıyan koca bir levha*” asıldı. Böylece kulüp kurulmuş oldu.¹⁵

Ertesi gün tekkenin son celsesinde hazır olan kimseler toplantı için kulübün merkezine davet edildiler. İzınname ve yapılan tüzükler okundu. Ganizade Reşat, Çerhizade Fikri, Ömer ve Ekrem Cemilpaşalardan oluşan idare kurulu belirlendi.¹⁶ Kulüp başkanlığına Ekrem getirildi. Böylece Ekrem Bey “*Kürdistan'da teessüs etmiş ilk*

¹²E. Cemilpaşa, **Muhtasar Hayatım**, s. 29.

¹³E. Cemilpaşa, **Muhtasar Hayatım**, s. 29-30.

¹⁴Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 628.34.

¹⁵E. Cemilpaşa, **Muhtasar Hayatım**, s. 29-30.

¹⁶ Kadri Cemilpaşa, cemiyetin ilk idare heyetinde bulunanlar hakkında bu isimlere ek olarak Cerciszade Kerim ismini de vermektedir. (Z. Silopi, **Doza Kürdistan**, s. 61.)

siyasi cemiyetin ilk resmi reisi” olmuştu¹⁷. Bu görevlendirmelerden başka Diyarbakır haricinde nasıl çalışılacağı görüşüldü.¹⁸ Kulübün genişlemek istediği anlaşıyordu.

2- Kulübün Genişlemesi ve Faaliyetleri

Kürt Kulübü kurulduktan sonra idare ve propaganda konusunda eksik kalan yönlerde harekete geçti. İdari yapıda değişikliğe gidildi ve yönetim kurulu yeniden oluşturuldu. Kulübün merkezi de yeni bir adrese taşındı. Ayrıca İstanbul’daki Kürt Teali Cemiyeti ile de temas kuruldu. Propaganda ve faaliyet konusunda ise neşriyata önem verildi ve “*ana dil*” üzerinde duruldu. Diğer taraftan geleneksel kıyafetlerle dolaşmak adet olundu. Söylemler “*Türk’ün boyunduruğu altında inleyen Kürt’ün eline halas fırsatı geçtiğini*” anlatmanın üzerine kuruldu ancak Kürtleri başka devletlerin himayesine sokacak adımlar atıldı. Buna İngiliz ajanı Binbaşı Noel ile temas örnekti. Propagandanın diğer ayağını Şerif Paşa’nın Paris Barış Konferansı sırasında söyledikleri oluşturdu. Şerif Paşa’nın söylemlerinden bölgede Kürt devleti kurulmasını öngören metinler oluşturuldu.

Kulüp, faaliyetleri için yetersiz kalan Kasım Bey’in evinden Çerkezzadeler’den kiralanan selamlık dairesine taşındı. İddiaya göre üye sayısı da beş yüzü geçmişti.¹⁹ Çeşitli statülere sahip azalar içinde Ganizade Reşat Bey, Doktor Cevdet Bey, Doktor Fuat Bey, Avukat Muhammed Efendi, sonraki süreçte Şeyh Sait İsyanı’nın önemli isimlerinden olacak Şeyh Şerif dikkati çekiyordu²⁰. Pirinççizade Sadık Bey ile Mebus Şeref Bey de iddiaya göre taraftarlar arasındaydı²¹.Diyarbakır civarında kulüp şubelerinin açıldığı da bir diğer iddiaydı. Nusaybin, Savur, Farkin (Silvan), Lice kulüp

¹⁷ Ekrem Cemilpaşa’nın “*Kürdistan’da teessüs etmiş ilk siyasi cemiyetin ilk resmi reisi*” sözü Kürtçülük ya da Kürdistan kurma düşüncesi doğrultusunda değerlendirilmelidir. Yoksa kulüp ne ilk kulüptür ne de ilk resmi cemiyetin kurucusu ve reisi kendisidir. Ekrem Cemilpaşa’nın ilk siyasi cemiyet ve ilk resmi reislik düşüncesi Kürdistan’ı kurma politikası düşünüldüğü vakit doğru olmaktadır. Bu noktada denilebilir ki kulüp, Diyarbakır’a ayrılıkçı fikirlerin taşınmasında etken olmuştur.

¹⁸E. Cemilpaşa, **Muhtasar Hayatım**, s. 30.

¹⁹ Doktor Fuat’a göre bu sayı üç yüz civarı idi. (“*Doktor Fuat Kimdi, Ne Yapmak İstiyordu*”, **Vakit**,7 Mayıs 1925, s.3.)

²⁰E. Cemilpaşa, **Muhtasar Hayatım**, s.31; Şeyh Sait isyanından dolayı kurulan Şark İstiklal Mahkemesi’nde Diyarbakır Kürt Kulübü yönetim kadrosundan bazıları, bu isyanla alakadar oldukları için yargılandı. Örneğin Doktor Fuat idam cezasına, Ekrem Cemilpaşa on yıl hapse çarptırıldı. Ömer Cemilpaşa ile Çerhizade Fikri tahliye edildi. Şark İstiklal Mahkemeleri’nde diğer bir husus da bu isimlerin Kürt Teali Cemiyeti yönetim kadrosunda olduklarının vurgulanmış olmasıdır. Bizce Kürt Kulübü ismi yerine bilinen isim Kürt Teali Cemiyeti ismi mahkemelerde tercih edilmiştir. Buraya üye olmanın da mahkeme heyetleri açısından karara yönelik kanaat uyandırdığı tespit edilmiştir. (**Şark İstiklal Mahkemeleri, Kararlar ve Mahkeme Zabıtları**, I, TBMM Basımevi, Ankara, 2016, s. 47-82.)

²¹ “*Doktor Fuat Kimdi, Ne Yapmak İstiyordu*, **Vakit**,7 Mayıs 1925, s.3.

şubelerinin açıldığı yerlerdi. Ayrıca iddiaya göre Elazığ ve Malatya’da da taraftarlar kazanılmıştı.²² Örneğin Silvan’da Kürt Kulübü’nden bazıları faaliyette bulunuyorlardı.²³

Diyarbakır Kürt Kulübü’nün başında Ekrem Cemilpaşa’nın, yönetiminde ise onun güdümündeki gençlerin olması “*devri kadimden beri aileye riayet eden*” Diyarbakırlılar için garip bir durumdu ve onun ifadesi ile aksi “*Millî menfaate ters düşüyordu.*” Yani aile-aşiret sistemi bozuluyordu. Bu yüzden Ekrem, Reşat, Ömer ve Fikri bir karar alarak Hoca Hamdi Efendi, Ganizade Doktor Cevdet Bey, Cerciszade Kerim Efendi ve Cemilpaşazade Kasım Bey gibi büyüklerini durumu görüşmek üzere toplantıya davet ettiler. Toplantıdan, mevcut idare heyetinin istifa etmesi, genel kurulun olağanüstü toplantıya davet edilerek gizli oyla yeni bir heyet oluşturması kararlaştırıldı. Daha sonra üç yüz kadar üyenin seçime katılması ile yeni bir idare kurulu oluşturuldu. Bu seçime göre kulübün başkanı Ekrem Cemilpaşa’nın babası Kasım Bey, başkan yardımcılığına Ekrem Cemilpaşa, başkanlık danışmanlığına Hoca Hamdi Efendi ile Doktor Cevdet Bey, kasadarlığa Kerim Efendi, yönetim kurulu üyeliğine ise Ömer, Reşit ve Fikri Beyler getirildi²⁴. Bir başka iddiaya göre kâtip Fikri Bey, kasadar eski başkan Ekrem Cemilpaşa idi.²⁵ Arzuhalci Hacı Akdi de idare heyetindeki diğer bir isimdi.²⁶ Yönetim kurulu, propaganda ve neşriyat grubu olarak ikiye bölündü²⁷. Propaganda gurubu Avukat Muhammet Efendi, Feyzi Efendizade Muhammet Efendi, Mirikatibizade Cemil Bey, Liceli Ali Efendi’den oluşuyordu.²⁸

İstanbul merkezli kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti’nin bir şubesi olmayan Kürt Kulübü, bu cemiyet ile de irtibat kurdu. Nem û Zin’i²⁹ tabetmek isteyen Müküslü Hamza Bey’e ve Kürdistan Teali Cemiyeti üyelerinden Mehmet Mihri’nin yayımladığı

²²E. Cemilpaşa, **Muhtasar Hayatım**, s. 31.

²³BOA, DH. ŞFR., 632.38.

²⁴ Kadri Cemilpaşa, yönetim kurulunu değişikliği hakkında Ekrem Cemilpaşa’dan farklı olarak Doktor Cevdet’in cemiyetin ikinci başkanlığına, Ekrem Cemilpaşa’nın ise başkan yardımcılığına değil yönetim kurulu üyeliğine getirildiğini yazar. (Z. Silopi, **Doza Kürdistan**, s. 62); Diyarbakır Vali Vekili Faik tarafından Dâhiliye Nezâreti’ne gönderilen 28 Şubat 1336 / 28 Şubat 1920 tarihli bir şifre telgrafta ise Çerhizade Fikri’nin cemiyet kâtibi olduğu belirtilir. Fakat Vali Vekili’nin son yapılan yönetim kurulu değişikliğinden haberi olmasa gerek. Çünkü belgede Kasım Bey aza olarak, Ekrem Bey başkan olarak yazılmıştır. (BOA, DH. ŞFR., 659.130.)

²⁵ “Doktor Fuat Kimdi, Ne Yapmak İstiyordu”, **Vakit**, 7 Mayıs 1925, s. 3.

²⁶ Ziya Göğem, **Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansü**, I, Halk Basımevi, İstanbul, 1954, s. 64.

²⁷E. Cemilpaşa, **Muhtasar Hayatım**, s. 33.

²⁸Z. Silopi, **Doza Kürdistan**, s. 62.

²⁹ Nem û Zin (Memo ile Zin), Ahmedî Hani tarafından 1695 yılında tamamlanan manzum bir eserdir. “*Memê Alan*” destanından uyarlanmıştır. Eserde, Memo ile Zin’in aşkı etrafında anlatı yapılır. Bu aşk etrafında iyilik, doğruluk, saflık temaları işlenirken kötülük, dalkavukluk ve fitnecilik Bekir isimli kişiyle somutlaştırılır. Eser, 1919’da İstanbul’da ve 1958’de Şam’da Arap harfleriyle, 1962’de Moskova’da Latin harfleriyle üç kere basılmıştır. 1968’de ise Türkçe ve Kürtçe olarak tekrar İstanbul’da yayımlanmıştır. (EhmedêXanî, **Nem û Zîn**, (Çev.: Mehmet Emin Bozarslan), Gün Yayınları, İstanbul, 1968, s. 11-13.)

Kürdistan Mecmuası'na nakdi yardımda bulunuldu. Ayrıca “Serbesti” gazetesinde yayımlanan bir habere göre de Diyarbakır ve buraya bağlı olan Kürt kulüpleri, hareket ve idare tarzı konusunda talimat almak için İstanbul Kürdistan Teali Cemiyeti merkezine başvurmuşlardı. Bu isteğe verilen cevapta il merkezindeki heyete bağlı bulunulmasını ve bu merkezin de İstanbul'da bulunan Kürdistan Teali Cemiyeti'ne “*rabitası*” istendi.³⁰ Belli ki “*Kürt İttihadı*” için bir de İstanbul'dan harekete geçilmişti.

Kürt Kulübü, kendi neşriyatı için, parasını Kasım ve Ömer Bey'in ödediği, Diyarbakır'ın Keldani Patrikhanesi'nden bir matbaa satın aldı. Bu matbaa Ekrem Cemilpaşa'ya göre “*Kürdistan'ın ilk matbaası*” idi. Ancak bu ifade iddialı olmaktan öte yanıltıcıdır. Çünkü kimden alındığı bir tarafa bırakılırsa zaten mevcut bir matbaanın satın alındığı anlaşılıyor. Ayrıca Kürt Kulübü'nden önce de matbaa olduğu gayet açıktır. Bu matbaa, II. Meşrutiyet Dönemi'nde, Diyarbakır'ın ilk özel gazetesi Peyman'ın basıldığı “*Diyarbakır Vilayeti Matbaası*”dır. Ayrıca kulübün faaliyet gösterdiği dönemde de bir matbaa mevcuttur. Bu da “*Dicle*” adında İttihat ve Terakki'ye ait olan matbaadır³¹. Fakat Ekrem Cemilpaşa'nın bu “*ilk matbaa*” ifadesi, Diyarbakır'da Kürtçülük maksatlı kurulan ilk matbaa olarak değerlendirilirse doğru olacaktır. Bu matbaanın ismi Osmanlı arşiv vesikalarında “*Matbaa-i Kürdiye*” olarak geçmektedir.³²

İddiaya göre Kürt Kulübü, Türkçe “*Çağrı*” anlamına gelen “*Gazî*” adında dört sayfalık bir gazetede neşreliyordu. Gazetede Avukat Hacı Muhammet Efendi, Cemilpaşaoğlu Cevdet, Liceli Pertev Bey, Cemil Bey, Ganizade Reşat yazılar yayımlıyordu.³³ Fakat gazetenin herhangi bir nüshasına ulaşılamadı.

Kulübün üzerinde durduğu önemli noktalardan biri Kürt diliydi. Halkın günlük okuma ve yazma işlerinde Kürtçe kullanılması için çalışıyorlardı.³⁴ Böylece “*ana dil*” konusu üzerinde de harekete geçilmişti.

Kasaba ve köylere mürşitler, vaizler gönderilmeye başlandı. Her tarafa mektuplar gönderiliyor, neşriyatla “*aydınlanmaya*” gayret ediliyordu. Kulüp beyannameler bastırıp dağıtıyordu. Kürtçe konferanslar verilmeye, mevlitler ve şiirler Kürtçe okutulmaya, şarkılar söylenmeye başlandı. Bir kısım “*korkak*” memleketlinin ise maneviyatını yükseltmek için Ekrem Cemilpaşa ve birkaç arkadaşı geleneksel kıyafetler ile çarşı pazarda dolaşmaya, yürüyüşlere katılmaya başlamışlardı. Ekrem Cemilpaşa,

³⁰Serbesti, 29 Nisan 1919, s. 1.

³¹BOA, DH. ŞFR., 614.55.; BOA, DH. ŞFR., 96.168.

³²BOA, DH. ŞFR., 629.101.

³³E. Cemilpaşa, **Muhtasar Hayatım**, s. 31. Fakat bu gazetenin basıldığını ispatlayacak bir nüshası ya da başka herhangi bir delil tespit edilemedi.

³⁴Z. Silopi, **Doza Kürdistan**, s. 62.

vali ve kumandanları huzuruna bu elbiselerle gitmeyi adet edinmişti. Bunu da “*Türklerden zerre kadar korkusunun olmadığı*” göstermek için yapıyordu.³⁵

En büyük gayret “*her vasıta ile Kürt’e hakiki vaziyeti ve dört yüz seneden beri Türk’ün boyunduruğu altında inleyen Kürt’ün eline halas fırsatı geçtiğini anlatmak, Osmanlı Hükümetinin, yani Türklerin elim hallerini ve hatta mahvoluşlarını Kürt’ün kafasına iyice yerleştirmeye*” harcanıyordu. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere kulüp ayrılıkçı düşünüyor ve buna göre hareket ediyordu. Türklerden ümidin kesilmesinin zihinlere yerleştirilmek istenmesi tek amaca yönelikti. O da Kürtlerin kendi başarısının çaresine bakmaları için topluca ve gerekirse bir devletin güdümünde harekete geçmelerini sağlamaktı. Kulübün yönetim kurulunun silahlı bir isyanı hesaba kattığı³⁶ ve Binbaşı Noel ile temasları da düşünülürse yapılmak istenen o zaman daha açık anlaşılıyordu.

Kulüp, Paris Barış Konferansı esnasında propagandasını Şerif Paşa’nın söylemleri üzerine kurdu. Şerif Paşa’nın o sıralarda gazetelere verdiği demeçlerden “*Kürdistan’ın bağımsızlığını meydana getiren*” beyannameler oluşturuluyordu. Bunlar halkı, “*devlet aleyhinde sözler söylemeye*” tahrik ediyordu³⁷. Şerif Paşa’nın demeçlerine yapılan bir takım “*zehirli*” ilavelerle bu tahrik gerçekleştiriliyordu. Ayrıca kulüp, bölgede plesibit için propaganda yapıyor, Kürt hükümeti kurulması için çalışıyordu.³⁸

Kürt Kulübü neredeyse her yolu deniyordu. O sıralarda Diyarbakır’da bulunan Binbaşı Noel (Edward William Charles Noel) ile de temasa geçildi. Ekrem Bey bu temaslarda Noel’den İngiliz mandası dahi talep etti.³⁹ Hatta Noel ile yanında bulunan Süleymaniyeli Faik isimindeki birini 3 Haziran 1919’da Kürt Kulübü’ne götürdü. İki yüz elli kişinin toplu halde bulunduğu bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda “*İngiliz himayesinde müstakil bir Kürdistan*” teşkili konuşuldu. İddiaya göre toplantıda bulunanlar galeyana gelerek Ekrem’i kimseye danışmadan Noel ile temasa yetkili görmedi ve İngiltere himayesini kesinlikle kabul etmeyeceklerini söylediler. “*İngiltere bu vilayete müdahaleye kalkışırsa ortalığı kana bulayacaklarını tehditkârâne surette*” ifade ettiler.⁴⁰ Aslında İngilizlerin tam da yapmak istedikleri bu olabilirdi. Bir süre

³⁵E. Cemilpaşa, **Muhtasar Hayatım**, s. 33-34.

³⁶E. Cemilpaşa, **Muhtasar Hayatım**, s. 34.

³⁷BOA, Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi (DH. EUM. AYŞ.),11.24.

³⁸BOA, DH. ŞFR.,632.103.

³⁹ Edward William Charles Noel, **Kürdistan 1919 (Binbaşı Noel’in Günlüğü)**, Çev.: Bülent Birer, Avesta Yayınları, İstanbul, 2014, s. 9.

⁴⁰BOA, DH. ŞFR.,633.53.

sonra İngilizler işgallerine “burada asayiş bozuldu” diyerek Diyarbakır’ı da ekleyebilirlerdi. Bu durum derhal tedbir alınmasını gerektiriyordu.

3- Kulübün Kapatılması

Kulübün kapatılması bir süreç olarak ilerledi. Şerif Paşa’nın söylemlerinden beslenen metinler kulüp hakkında soruşturma başlatılmasına neden oldu. Ayrıca Ekrem Bey’in başka bir matbaayı almak istemesi nedeniyle yaptıkları, kulübün feshi için Hükümetten izin istenmesini getirdi. Bir süre sonra yapılan Belediye toplantısında kulüpten bazılarının söylemlerinin asayiş bozacağı düşünüldü ve şehirde askeri tedbirler alındı. Ayrıca yerel siyasi, adli, askeri makamların yanı sıra Bakanlıklar bile Kürt Kulübü ile alakadar olurken bunların da bir üst makamı, bürokrasinin Padişah’tan önceki son noktası olan Sadaret makamı dahi konudan haberdar oldu. Bardağı taşıran son damla ise Kürt Kulübü’nde İngiliz ajanı Binbaşı Noel’in katıldığı bir toplantıydı. Bu sürecin gelişimi şöyleydi:

Kürt Kulübü’nün kapatılmasına giden süreçte “*Matbaa-i Kürdiye*”de basılan Osmanlılık aleyhindeki beyannameler önemliydi. Bunların kaç kere ve kaç adet neşredildiği, dağıtılıp dağıtılmadığı hakkında tamamen ve eksiksiz bilginiz bulunmamakla beraber ikisi hakkında arşiv vesikası mevcuttur. 12 Şubat 1920’de Diyarbakır Valiliği’nden Dâhiliye Nezâreti’ne gönderilen şifre telgrafta bu beyannamelerin 13-14 Mayıs 1919 tarihli olduğu belirtilmektedir⁴¹. Elimizdeki arşiv vesikasına göre bunlar, Şerif Paşa’nın Paris Barış Konferansı’nda Kürt temsilcisi sıfatıyla verdiği demeçlerden beslenen metinlerdi. Şerif Paşa’nın İdam Gazetesi’ne verdiği bir beyanatı aktarılıyordu ve ardından “... yeni ve zinde bir Kürdistan’ın saha-i imkana geleceği...” söyleniyor, bu oluyorken “*muhît-i mürettebde ma’lûl ve hasta dimağlarının bitâb ve bigane kaldığını*” görmenin “*bedbahtlığından*” bahsediliyordu. Ayrıca “*Kürt kimliği asri ve medeni ihtiyaçlarının tazmîni, ihmal edilmiş hukuk-ı millîyesinin istihâlî*” için Paris’te ve İstanbul’da mücadele edildiği söyleniyordu. Sonunda ise “*lâkaydimiz de devam ettikçe ensâl-i âtiyenin, âtinin telefîne müstahak oluruz*” deniyordu.⁴²

⁴¹BOA, DH. ŞFR.,658.131.; Arşiv vesikalarına baktığımızda Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Nadir’in 12 Mayıs 1919’da polis müdürlüğüne Matbaa-i Kürdiye’nin kapatılması için tebligat yazdığını Dâhiliye Nezaretine bildirdiğini görmekteyiz. Dâhiliye Nezaretine yapılan bu bilgilendirmede yukarıdaki metinlerle aynı içerikli beyannamelerden bahsedilmektedir. Ancak yine Mustafa Nadir’in Dâhiliye Nezaretine gönderdiği daha sonraki bir telgrafta bu beyannameler 13-14 Mayıs tarihli olarak verilmektedir.

⁴²BOA, DH. ŞFR.,632.84.

Kulübün neşrettiği bir diğer beyanname “*Diyarbakır Kürdistan Müstakil Cemiyeti Riyâsetine*” hitabı ile Dersaadet Kürdistan Teali Cemiyeti Reisi Seyyid Abdülkadir tarafından çekilen bir telgraftı. Anlaşıldığına göre bu telgrafi Paris’ten Şerif Paşa, İstanbul’a, Kürdistan Teali Cemiyeti’ne çekmişti. Kürdistan Teali Cemiyeti de, eğer Diyarbakır Kürt Kulübü’nün bir propagandası değilse, Diyarbakır’a, “*Diyarbakır Kürdistan Müstakil Cemiyetine*” hitabı ile göndermişti ve şöyleydi:

*“Muhabbetlerde Reis Wilson hazretlerini gördüm, görüşüm. Zaten hayât-ı millimizde esas olan milliyet menafîinin icrasına muavenet edeceğini vaat ettiler. Kürt mutalebatına dair olan layiha konferansa vâsıl olmuştur. Mutalebatımızın muhakkak olduğunu Vusta-i Asya’ya azîmet edecek olan hükümet-i müttefika komisyonlarının suret-i mütekaddimede dermiyan eylemelerinin Kürdistan’daki vatandaşlarımıza ihtarı ve kemal-i sükûnetle hareket eylemelerinin tavsiyesi menafimize muvafıktır. Bir suretinin neşri şuubata tebliğ. Reis-i evvel Abdülkadir”.*⁴³

Hitaptan da anlaşılacağı üzere Diyarbakır Kürt Kulübü, Kürt Teali Cemiyeti’nden bağımsız, müstakil bir kuruluştur. Ancak amaç birliği söz konusuydu. Ayrıca milliyet unsuruna göre hareket edileceğinin umudu da Kürtlere veriliyor, Osmanlı’dan yakın zamanda kopulacağının tohumları zihinlere atılıyordu.

Bu beyannameler Valiliğe göre konu hakkındaki Hükümet politikası bilinmeden ve “*içerik olarak halkı, Hükümet aleyhinde teşvik ve asayîşi esasından sarsacak ifadeleri*” içerdiğinden neşredilmişlerdi. Buna cüret edenlerin cezalandırılması için de konu hukuki yollara taşındı, adli soruşturma başlatıldı. Matbaa-i Kürdiye’nin kapatılması için polis müdüriyetine tebligat yazıldı⁴⁴. Soruşturmayı İstînâf Müddeiumumîliği (savcılık) yürütüyordu.⁴⁵

Matbaa-i Kürdiye’nin kapatılması için polis müdürlüğüne yazılan tebligat ile Ekrem Cemilpaşa’nında peşinde koştuğu, kapatılan İttihat ve Terakki Cemiyeti Diyarbakır Şubesi’ne ait Dicle Matbaası’nın Valiliğe devrinin aynı günlere denk gelmesi ise ilginçti. İttihat ve Terakki Cemiyeti mallarına ülke genelinde el konulduğundan Dicle matbaası da Mâliye Nezâreti’nin Diyarbakır’a gönderdiği emir ile haczedilmişti. Daha sonra bir kısım hissesinin halka ait olduğu öğrenildi ve ne yapılması gerektiği Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Nadir Bey tarafından Dâhiliye

⁴³BOA, DH. ŞFR., 632.84.

⁴⁴BOA, DH. ŞFR., 629.101.

⁴⁵BOA, DH. ŞFR., 633.5.

Nezâreti'ne soruldu⁴⁶. Dâhiliye Nezâreti'nden verilen cevapta halka ait olan hisselerin ayrılarak sahiplerine dağıtılması ve matbaanın kamu yararına işletilmesi bildirildi.⁴⁷ Fakat bu hak sahiplerine dağıtılan hisseler Valilik ile Kürt Kulübü arasında gerginliğe neden oldu. Çünkü kulüp, müzayedeye çıkarılan altmış küsur hisseyi satın almak için fiyat verdi. Ancak Vali Vekili Mustafa Nadir Bey bu hisselerin Valiliğe devrini istiyordu ve konu hakkında Mâliye Nezâreti'ne başvuruda bulunulmuş olmasına rağmen cevap alınamamıştı. Valiliğe göre Kürt Kulübü “*matbaayı ele geçirerek bir Kürtçe gazete neşri*” amacındaydı. Burada Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Nadir, ilerde kendisini haksız çıkarmayacak bir uyarıda bulundu. “*Tecrübesiz ellere*” neşriyat fırsatı verilirse halk istismar edilebilirdi. Mustafa Nadir Bey bu telgrafında Mâliye Nezâreti'nden cevap alınamadığı için Dâhiliye Nezâreti'nin konuya dâhil olmasını ve defterdarlığa bir emir verdirilip matbaanın Valiliğe devredilmesini istedi⁴⁸. Dâhiliye Nezâreti'ndeki bu girişiminden başka Mâliye Nezâreti'ne tekrar bir telgraf gönderdi. Bu telgrafında ise hisseler için Valiliğin bir karar alarak bunları istediğini ve bunun bildirildiğini fakat hisselerin müzayedeye çıkarıldığını, “*konunun hassasiyetine ve önemine nazaran matbaanın asla başkasına satılmaması*” gerektiğini söyledi. Matbaanın “*başka ellere*” geçmesi uygun değildi ve Dâhiliye Nezâreti'nden defterdarlığa, Valiliğe devri için tebligat yazılmasını istedi.⁴⁹ Diyarbakır'dan yazılan bu telgrafın aynı günü Dâhiliye Nezâreti de Mâliye Nezâreti'ne bir müzekkere yazdı. Nezâret, matbaanın Diyarbakır Valiliği'ne verilmesini kabul etti ve Diyarbakır Defterdarlığı'na da konu hakkında tebligat yapılacağını bildirdi.⁵⁰

Fakat Ekrem Cemilpaşa, Valiliğe devredilen matbaadaki hisselerin kendilerine kiraya verildiğine dair evrak toplamaya başladı. O gün için firarda olan İttihat ve Terakki Cemiyeti Kâtib-i Mesulü Hakkı Efendi'nin otuz hissesinin Kürt Kulübü'ne kiraya verildiğine dair vesika ibraz etti. Dâhiliye Nezâreti'ne çekilen bu telgrafta Kürt Kulübü'nün matbaa ile alakalı faaliyetleri, Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Nadir Bey tarafından daha önce olduğu gibi kulübün “*matbaayı ele geçirmek*” istediği şeklinde yorumlanmaktaydı. Kulübün “*müstakil Kürdistan teşkili hakkındaki emelinin*” herkes

⁴⁶BOA, DH. ŞFR., 614.55.

⁴⁷BOA, DH. ŞFR., 96.168.

⁴⁸BOA, DH. ŞFR., 628.34.

⁴⁹BOA, Dâhiliye Umur-ı Mahalliyeye ve Vilayat Müdürlüğü (DH. UMVM.), 13.61.

⁵⁰BOA, DH. UMVM., 13.62.

tarafından bilindiği belirtiliyor ve kapatılması gerekli görülürse iradesi isteniyordu.⁵¹ Bu talep, 13 Mayıs 1919 itibarıyla kulüp için istenilen ilk kapatma talebiydi.

Devam eden beyanname soruşturması ise kulüp başkanının bundan sonra yayınlanacak beyannameleri, Hükümetin “*bakış açısına*” göre düzenleyeceğini ve matbuat kanununa göre hareket edeceğini temin etmesiyle sonlandı. Herhangi bir ceza almadı yahut kulübe herhangi bir yaptırım uygulanmadı. Ancak ayrılıkçı çabasını “*neşriyatla aydınlanma*” olarak gören kulübün “*Matbaa-i Kürdiye*”de basılan beyannamelerinin adliyece kontrolüne karar verildi.⁵² 13 Mayıs 1919 tarihli Dâhiliye Nezâreti’nden istenen kapatma talebinden sonra konu ikinci bir boyuta ulaştı. Neşredilen beyannameler için adli takip kararı verilmesi, Diyarbakır Kürt Kulübü faaliyetlerinin incelenmesi için hukuki yolların açılmasına neden oldu. Böylece Dâhiliye Nezâreti’nin yanı sıra Adliye Nezâreti de konuya dâhil edildi.

Adli makamların böyle bir karar vermesi şaşkınlığa sebebiyet verdi. Adliye Nazırı, Diyarbakır’da olup bitenler hakkında Dâhiliye Nezâreti’ne bilgi vermekte ve “*istihsâl-i istiklâl*” emelinde olan Diyarbakır Kürt Kulübü hakkında adli makamların takip başlattığını ve jandarmaya, Kürt Kulübü’nün cezalandırılması için evrak havale edildiğini ancak jandarmanın “*adliye ait vazifenin jandarma tarafından ifa edilemeyeceği*” görüşüyle evrakı iade ettiğini belirtiyordu. Bu iş göremezliğin sebebi ise Adliye Nazırı’na göre açıktı. Çünkü polis müdüriyeti de zabıta efradı da çoğunlukla “*yerli*” halktandı. Bu yüzden Hükümet burada “*idare varlığı*” gösteremiyordu.⁵³

Kulübün kapatılmasında giden süreçte diğer önemli olay Belediye Toplantısı idi. Belediye Toplantısı, İzmir Reddi İlâhî Cemiyeti’nden gönderilen telgraftaki çağrıyla Belediye Reisi Abdurrahman Efendi’nin daveti üzerine 22 Mayıs 1919’da yapıldı.⁵⁴ Toplantının amacı, Vali Vekili Mustafa Nadir Bey tarafından Dâhiliye Nezâreti’ne yazılan bir şifre telgrafta “*İzmir’in Yunanlılar tarafından işgalinin protesto edilmesi*” olarak belirtiliyordu.⁵⁵ Diğer amacının ise hem o günün akışı içerisinde hem de telgrafın

⁵¹BOA, DH. ŞFR., 629.125.

⁵²BOA, DH. ŞFR., 630.66.

⁵³BOA, EUM. AYS., 11.24.; Halit Bey’in anlattıklarına göre daha sonra polis müdürlüğü vazifesine vekâlet etmek üzere merkez komutanı Trabzonlu Osman Bey tayin ettirildi. Onun vazifesine başlamasının ardından şehirde asayiş sağlanmaya başlandı.

⁵⁴ Mustafa Akif Tütenk, “*Diyarbakır’ın son 60 Yıllık (1892-1952) Vakaları I*”, *Kara Amid*, S. 2-4, (1960), s. 327; Ziya Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansü*, I, s. 64.

⁵⁵BOA, DH. ŞFR., 631.128.

bir kısmında ifade edildiği üzere “İzmir gibi Diyarbakır’da da bir Redd-i İl’hâk Cemiyeti kurulması” olduğu anlaşılmaktaydı.⁵⁶

Toplantıda İzmir’in işgalini protesto için çekilecek olan telgraf üzerinde tartışmalar yapılırken Sadrazam Damat Ferit Paşa’nın Belediye İctimâsı’ndan bir gün önce gazetelerde Paris Barış Konferansı’na müracaat ettiği ve konuyla alakalı beyanatı, halkı galeyana getirdi. Damat Ferit Paşa bu beyanatında şunları söylemişti:

“Arabistan hududundan Karadeniz’e kadar bütün Anadolu kıtasıyla, Rumeli’yle, tabiatın etrafını Balkanlarla tahdit ettiği Trakya kıtası, Edirne şehri dahil olduğu halde zat-ı akdes-ı hümayünün doğrudan doğruya hâkimiyetleri altında kalmalıdır. Bugün Türk milletinde rûnümün olan galeyân-ı efkârı teskin etmek ve her türlü ihtimâlâtın önüne geçebilmek için Yunan kıtaatının İzmir ve mülhakâtından çıkacağına dair Paris Konferansı namına büroda derhal beyanatta bulunulması ve Balkanlardan itibaren Edirne’nin ve bu şehrin şimâli ve şimâlî garbisini teşkil eden Trakya kıtasının ve Anadolu’nun şimal ve şimâlî şarkisindeki Türk vilayetleri dâhil olduğu halde bütün Anadolu’nun yalnız Ermenistan’da vasî-i muhtâriyeti idare kabul edilmek şartıyla Devlet-i Osmaniye’de bırakılacağına Paris Konferansı kararıyla müsâraaten ilan edilmesi ancak tebahhurda bulunan efkârı Osmaniye’nin teskinine medar olabilir”.⁵⁷

Damat Ferit Paşa’nın bu beyanatı halk arasında Doğu illerinin Ermenilere bırakılacağına dair yorumlandı. Hatta Diyarbakır’a ajans yolu ile ulaşan bu haberin karşısında Vali Vekili Mustafa Nadir Bey dahi şaşkınlığını gizleyemedi. Dâhiliye Nezâreti’ne bir telgraf çekerek halkı telaşa getiren bu haber hakkında açıklama rica etti.⁵⁸ Kürt Kulübü açısından ise durum kullanılabiliyordu. Belki de Ekrem Cemilpaşa’nın

⁵⁶ Bu duruma, Mustafa Kemal Paşa ile Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Bey arasındaki yazışmalar da örnek olarak gösterilebilir. Mustafa Kemal Paşa’nın 1 Haziran 1919 tarihli şifresine 8 Haziran 1919’da Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Bey “burada (Diyarbakır’da) Vilayati Şarkıye Müdâfaa-i Hukuku Millîye Cemiyeti teşekkül etmemiştir” diye cevap vermiş ve Kürt Kulübü’nün amacından kısaca bahsetmiştir. Bu telgrafa cevaben Mustafa Kemal Paşa Amasya’dan 15 Haziran 1919’da Diyarbakır Valiliği Vekâleti’ne yazdığı telgrafta “Diyarbakır ve mülhakatında da Müdâfaa-i Hukuk-ı Millîye ve Redd-i İl’hâk Cemiyetlerinin teşekkül ve teessüsüne delâlet buyrulmasını” tavsiye etmiştir. Belediye toplantısının bu amaca yönelik olduğu şüphesizdir. (Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, III, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s. 903.)

⁵⁷ “Beyânât-ı Sadaret Penâhi”, **Alemdar**, 21 Mayıs 1335, s. 1; “İzmir İçin Sulh Konferansı’na Mürâcaat”, **Memleket**, 21 Mayıs 1335, s. 1; “Sadrazam Paşa Paris Sulh Konferansı’na Mürâcaatla Konferansı Feverân-ı Milliden Haberdar Eylemiştir”, **Hadisat**, 21 Mayıs 1919, s. 1; “Sadrazamın Sulh Konferansı’na Mürâcaatı”, **Tasvir-i Efkâr**, 21 Mayıs 1335, s. 1; “Sulh Konferansına Mürâcaatımız”, **Vakit**, 21 Mayıs 1335, s. 1.

⁵⁸ **BOA**, **DH**, **ŞFR.**, 631.69.; Damat Ferit Paşa’nın Doğu illerinden bazılarının Ermenilere terki düşüncesinde olduğu Mazhar Müfit Kansu tarafından ifade edilmektedir. “Hususi, gayet mahrem, bizzat hallolunacak” ifadelerini taşıyan bir telgraf, Mazhar Müfit Kansu’ya Bitlis Valisi iken Damat Ferit Paşa tarafından gönderilmişti. İddiaya göre bu telgrafta “Vilâyât-ı Şarkiyeden bazı aksamının Ermenistan’a terki mecburiyet ve zaruretinin hâsıl olması muhtemeldir. Gerçi bu ihtimal pek zayıf ise de, bir emri vaki karşısında kalınmamak için dağdağsızca ve üslubu hakimane ile şimdiden efkâr-ı umumiye hazırlamak

önceden ifade ettiği bu “büyük fırsata” bir yenisi, böylece eklendi. Kürt Kulübü’nden bazıları toplantıda “*Sadrızam hazretleri İzmir’i kurtarmak için bizi Ermenilere feda ediyor*” çıkışında bulundular. Ayrıca kulüp tarafından, tutuklu bulunanların serbest bırakılması istendi ve Hükümetin politikalarını eleştirdiler.⁵⁹

Belediye İçtiması’nda bulunanlardan biri de 13. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit Bey idi. Onun anlatısına göre Kürtçülerin ağırlıkta olduğu bu toplantıda, İngiltere gibi büyük ve zengin bir devlete karşı cephe almanın imkânsızlığından söz edildi. Böyle konuşmalar yapılırken Halit Bey söz almış ve Kürt devleti kurmanın maddeten imkânsız olduğu ancak yine de kurulursa neticesinin bir Ermenistan olacağını söyledi. Ayrıca Kürtlerin Türklerden farkı olmadığından, onların her türlü menfaatlerinin Türk toplumundan ayrılmamakta olduğundan, “*Milli hareketlerin, milli galeyanların, çalınmış hakların geri alınmasına hizmet ettiğine dair*” tarihte çok örnekler bulunduğundan bahsetti. Zaten çoğunda silah bulunan halkın iyi niyetle ve cansiperane çalışmalarının sonucunda işgallere karşı koyabileceğini, bu gibi nazik bir zamanda kuvvetli bazı aşiretlerin işgallere engel olacak yerde, Hükümete karşı isyankâr tavır aldıkları ve düşman tahriklerine kapıldıklarından söz etti. Ayrıca yaptığı konuşmada Milli İttihadı destekleyecek yönde cümleler de kurdu. Halit Bey “*birliğin kurulmasına elbirliği ile topluca çalışılması*” nasihatinde bulundu ve toplantıda bulunanların iyi niyetinden şüphe ettiği için toplantıyı terk etti.⁶⁰

Daha sonraki süreçte Diyarbakır Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti’nin kurulmasının ilk adımı olacak Belediye İçtiması’nın bir diğer konusu da Diyarbakır’da da bir Reddi İlhâk cemiyeti kurulmasıydı⁶¹. Bunun için de şehirdeki siyasi-sosyal zümrelerin birleşmesi teklif edildi⁶². Ancak toplantının kulüplerinin kapatılmasına cesaret edilemediğinden düzenlendiğini düşünen Ekrem Cemilpaşa, birleşme teklifinden sonra söz alarak İttihatçılara “*çok şiddetli ve acı hücumlar*” yaptı ve “*mecburi iskânla yaptırılan muhaceretlerin bir Kürt katliamı olduğunu*” söyledi. İddiasına göre bu söylemler üzerine toplantı birkaç söz söylendikten sonra bitirildi.⁶³

faydadan hali değildir...” yazmaktaydı. (Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, s. 10.)

⁵⁹BOA, DH. ŞFR., 631.128.

⁶⁰Ziya Göğem, **Kurmay Albay Dadaylı Halit BeğAkmansü**, I, s. 65.

⁶¹BOA, DH. ŞFR., 631.128.

⁶² Ekrem Cemilpaşa’nın hatıralarında bu üç zümreden birinin kendilerinin temsil ettiği Kürt Kulübü olduğundan bahsedilir. Diğer Hürriyet ve İtilaf Fırkası’dır. Üçüncü zümre ise ılımlı itttihatçılardır. Bu “*ılımlı itttihatçılar*” ifadesi, Ekrem Cemilpaşa’nın Belediye İçtiması’na katılıp birleşmeyi teklif edenlere karşı düşüncelerini yansıtır. Ona göre İttihatçılık devam etmektedir. (E. Cemilpaşa, **Muhtasar Hayatım**, s. 39.)

⁶³E. Cemilpaşa, **Muhtasar Hayatım**, s. 39-40.

Toplantının sonunda Damat Ferit Paşa'ya “*Vilâyât-ı Şarkıyye Arnavut babanızdan kalmış mülk-i mevrusunuz değildir ki Ermenilere peşkeş çekiyorsunuz*” anlamında bir telgraf çekildi. Ermenistan'a verilecek muhtariyetin sınırları ve Kürtlerin mukadderatı soruldu.⁶⁴

Bu toplantı dikkatlerin üzerine çevrildiği Kürt Kulübü'nün kapatılmasına giden süreçte önemliydi. Çünkü Damat Ferit Paşa'nın Paris Barış Konferansı'na yaptığı müracaat ve gazetelere verdiği beyanattan dolayı meydana gelen heyecandan Kürt Kulübü sorumlu tutuldu. Belediye İctimâsı'ndan sonra bir taraftan 13. Kolordu diğer taraftan Valilik tedbirleri artırdı. Vali Vekiline göre asayiş ihlale doğru gidilmekteydi. Bunun için kulüp hakkında seri bir şekilde kanun takibatı kararı verildi. Suçlu görülenlerin tutuklanmaları için gerekli işlemler başlatıldı.⁶⁵ Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ait olan matbaayı ele geçirmek için usulsüzlük yapmak ve Osmanlılık aleyhinde beyanname neşretmekten dolayı dikkatlerin üzerine çevrildiği Kürt Kulübü'ne şimdi de halkı galeyana getirmek ve asayiş ihlal etmekten dolayı yeni bir takibat kararı verildi.

Valilik tedbirleri yanında 13. Kolordu ise bir takım askeri tedbirlere başvurdu.⁶⁶ Zira Diyarbakır'a silahlı Kürtçülerin toplanmakta olduğu, geceleri kale deliklerinden şehre silahlı ve keçe külahlı kimselerin girmekte bulunduğu istihbarat alınmıştı. 13. Kolordu Kurmay Başkanı Halit Bey 23-24 Mayıs 1919 gecesi bazı askeri tedbirler almadan önce nüfuzlu bir kimse olan Müftü İbrahim Efendi ile görüştü. Ona hatırı sayılır kimselerin müfritlere karşı nasihatte bulunmasını, Kürtlerin müstakil bir hükümet kuracak olgunlukta olmadıklarını, kendisinin bir din temsilcisi olması nedeniyle uygunsuz tavırların engellenmesinde rol oynayabileceğini söyledi. Ancak Müftü İbrahim Efendi, Osmanlı Devleti'nin birçok kötülüğünü, bu havalinin (Diyarbakır ve çevresi) ihmal edildiğini, 400 sene önce Kürtlerin kendiliğinden Sultan Selim'e tabi

⁶⁴ Mustafa Akif Tütenk, “*Diyarbakır'ın son 60 Yıllık (1892-1952) Vakaları I*”, s. 326-327.

⁶⁵ BOA, DH. ŞFR., 631.128.

⁶⁶ Mustafa Akif Tütenk, “*Diyarbakır'ın son 60 Yıllık (1892-1952) Vakaları I*”, s.329; Mustafa Akif Tütenk'in defterlerine şahit olup yazdığı olaylar ile Halit Bey'in hatıralarındaki anlatılar ve Ahmet Cevdet Bey'in rapor ettiği askeri hareketlilik aynıdır. Fakat Mustafa Akif Bey bu tedbirlerin, o günlerde millî bir heyet kurma çabasındakilere karşı Hükümet yanlısı olan Vali Vekili tarafından aldırıldığı görüşü vardır. Ancak alınan bu tedbirlerde 13. Kolordu Komutanı Vekili Cevdet Bey'in de olması bu iddiayı çürütmektedir. Tedbirler doğrudan doğruya şehirdeki galeyan ve heyecan için alınmışsa da dolaylı olarak Kürt Kulübü'nün “*Hükümetin askeri top ve mitralyözü kalmadı, hepsini İngilizler aldı*” şayiası için yapılmıştı. İç kaledeki tepeye Ramazan'da atış bahanesiyle iki sahra topu yerleştirilmiş, kışla civarında makineli bir bölüğe muharebe ve bomba atışı yaptırılmıştı. (Ahmet Cevdet Bey'in 3. Ordu Müfettişliğini bilgilendirdiği bu harekât hakkında bakınız: **Atatürk Özel Arşivi'nden Seçmeler IV**, ATESE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996, s. 48-51; Harekât hakkında Halit Bey'in anlatıları için bakınız: Ziya Göğem, **Kurmay Albay Dadaylı Halit BeğAkmansü**, I, s. 66-67.)

olduklarını, saltanatın hiçbir ümran eser meydana getirmediğini, sadece Kurt İsmail Paşa'nın birkaç yol yaptırdığını, Dicle üstündeki taş köprüyü göstererek “*bunu da Emevilerden Hüşşam yaptırmıştır*” dediğini anlatmaktadır. Halit Bey, Müftü İbrahim Efendi'nin bu sözlerine sadece Diyarbakır ve havalisinin değil Anadolu'da birçok yerin aynı durumda olduğunu söyleyerek cevap verdi. Ancak İbrahim Efendi, Halit Bey'in teklifine yanaşmayınca geriye askeri tedbir almaktan başka çare kalmadı.⁶⁷

23-24 Mayıs 1919 gecesi şehre hâkim tepelerden birine dört toplu bir batarya kuruldu ve bunlardan birinin ağzı Kasım Bey ile oğlu Ekrem'in kaldığı eve doğru çevrildi. Bataryaların korunması için bir bölük asker yerleştirilirken kışlada da bir kıta hazır bekletiliyordu. Subaylar bir ihtilal hareketine karşı uyarılırken geri hizmette bulunan bazı görevlilere de silah dağıtılmıştı. Şehrin giriş ve çıkışlarına nöbetçiler dikildi, sokaklarda asker devriyeleri yapıldı. 24 Mayıs sabahı olağan üstü durum ve şehre çevrilmiş toplar görülünce Belediye Başkanı, Müftü ve eşraftan bazı kimseler Halit Bey ile görüşmeye gitti ve Hükümete bağlı olduklarını bildirdiler. Halit Bey de Ramazan yakın olduğundan iftar ve imsak atışları için topların çıkarıldığını ancak Kolordunun her türlü isyanı bastırmaya gücü yeteceğini, namuslu insanlar için korkmaya gerek olmadığını söyledi. Gelenlere halka nasihatte bulunmalarını tavsiye etti.⁶⁸

Kürt Kulübü'nü takip edenlerden biri de Mustafa Kemal Paşa idi. 9. Ordu Müfettişi göreviyle 15 Mayıs 1919'da İstanbul'dan ayrılmış, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a varmıştı. 23 Mayıs 1919'da ise 13. Kolordu Kumandan Vekili Ahmet Cevdet Bey'e telgraf gönderdi. Bölgede neler olup bittiği hakkında malumat istedi. Ahmet Cevdet Bey de 27 Mayıs 1919'da gönderdiği cevap telgrafında bölgede olup bitenler ve bazı faaliyetler hakkında bilgi aktardı. Telgrafta, Diyarbakır Kürt Kulübü'nün de adı geçiyordu. Ahmet Cevdet Bey, Kürt Kulübü'nün muhtariyet için çalıştığını, Hükümet aleyhinde halk arasında propaganda yapmakta olduğunu rapor ediyordu. Ayrıca kulübün faaliyetleri yakından takip ediliyor, gerekli adımlar atılırken konu hakkında ilgili bakanlığa da bilgi veriliyordu.⁶⁹ Raporu alan Mustafa Kemal Paşa ertesi günü vakit kaybetmeden harekete geçti. Bölgede sözü geçenlerden Mebus Kamil Beyefendi'ye bir telgraf gönderdi.⁷⁰ Ona, Diyarbakır'daki Kürt Kulübü ile Türkler

⁶⁷Ziya Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit BeğAkmansü*, I, s. 66.

⁶⁸Ziya Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit BeğAkmansü*, I, s. 66.

⁶⁹*Atatürk Özel Arşivi'nden Seçmeler IV*, s. 1-8.

⁷⁰ Mustafa Kemal Paşa bu icraatından Genelkurmay Başkanlığı'nı (Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti) haberdar etti. Burada I. Dünya Savaşı sırasında bölgede muhabbetlerini kazandığı etkili ve nüfuz sahibi

arasında çeşitli konulardaki muhalefetin her iki kardeş taraf için de olumsuz sonuçlar doğuracağından bahsetti. Mustafa Kemal Paşa'ya göre “*Usul-i irade ve ırkların muhafaza-i hukuku*” gibi meseleler “*arada*” halledilecek “*aile*” meseleleriydi. Burada Mustafa Kemal Paşa sebebin, zamansız ortaya atıldığını vurgulayan cümleler kurmuş “*harici düşmanın hukuk-ı millîye ve istiklalimizi ayaklar altına almaya başladığı bu günlerde*” bu isteklerin “*en büyük hıyanet*” olacağını belirtmişti. Anlaşmazlığın sebeplerinin zamansız ve zor günlerde ortaya atıldığına vurgu yapmıştı. Kürt Kulübü'nün hareketi bu yüzden “*hıyanet*” ölçüsündeydi. Mustafa Kemal Paşa'nın birleştirici bir dil kullandığı bu telgrafın son cümlesi ise telgrafın yazılış amacıydı. Mebus Kamil Beyefendi'den memleketin selameti adına, Kürt Kulübü'ne gerekli öğütlerde bulunmasını rica etti.⁷¹ Mustafa Kemal Paşa bu telgrafla aslında Kürt Kulübü'nün “*Kürt İttihadı*” fikrine karşı “*Millî İttihat*” fikrini ileri sürmüştü.

Daha Anadolu'ya geçeli on gün olmadan bölgedeki tehlikenin farkına varan Mustafa Kemal Paşa, burada izleyeceği yolu çizmek adına Harbiye Nezâreti'ne 29 Mayıs 1919'da gönderdiği şifre ile “*Kürdistan muntıkasıyla da meşgul ve alakadar olmak*” gerektiğini bildirdi. Bu nedenle Harbiye Nezâreti'nden bağımsız Kürdistan emelinde olan Diyarbakır Kürt Kulübü ile aynı amaçta olan İngilizlerin arasındaki ilişkiyi anlamak adına bölgede İngilizlerin ilgi gösterdikleri yerleri sordu.⁷² Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın 29 Mayıs 1919'da gönderdiği telgrafına 3 Haziran 1919'da cevap yazdı. Bu telgrafa göre İngilizlerin Irak, Ermenistan ve Türkiye arasında bir Kürt hükümeti yapmak istedikleri tahmin olunuyordu. Fakat Cevat Paşa detaylı bilgi edinemediğini de ekledi. Bugüne kadar görülene göre Süleymaniye, Kerkük ve Musul hariç olmak üzere merkez sancağa bağlı kazalar ve Van, Hakkâri sancağı ile Bitlis'in Siirt livası ve Diyarbakır'ın Cizre nahiyesi

kimselere Kürt Kulübü hakkında yapmaları gerekeni söylediğini belirtti. Muhtemelen Mebus Kamil Beyefendi ile de I. Dünya Savaşı sırasında tanışmıştı. Ahmet Cevdet Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafını mebus Kamil Bey'e iletti (çünkü Mustafa Kemal Paşa 28 Mayıs 1919'da gönderdiği telgrafın 13. Kolordu vasıtası ile Kamil Bey'e verilmesini istemişti). Kamil Bey 16 Haziran 1919'da Kolorduya giderek Ahmet Cevdet Bey'e telgrafi ilgilere ve icap edenlere gösterdiğini, aradaki kötülüğü çözmek ve Osmanlı'nın selameti için işbirliği yapmak istediklerini bildirdi. Fakat Ahmet Cevdet Bey'e göre Kamil Bey “*hilekâr*” görünüyordu. Çünkü konuşmada Ekrem'i himaye eder görünmüştü. Ayrıca İstanbul'dan gelirken Mardin'den itibaren Diyarbakır vilayetinin Gölcek'e kadar İngilizler tarafından alınacağına dair alenen beyanatta bulunmuştu. Ahmet Cevdet Bey'in aldığı istihbarata göre de bir mecliste “*Burasını İngilizler alacak. İngilizler gelmeden evvel burada bir Kürdistan teşekkül etmeli, İngilizler gelince burada Kürt hükümeti görmeli*” demişti. (Mustafa Kemal Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığı'na yazdığı telgraf için: **Atatürk Özel Arşivi'nden Seçmeler IV**, s. 12-15; Ahmet Cevdet Bey'in Diyarbakır'daki 3. Ordu Müfettişliğine gönderdiği telgraf için: **Atatürk Özel Arşivi'nden Seçmeler IV**, s. 48-51.)

⁷¹Atatürk Özel Arşivi'nden Seçmeler IV, s. 18-19.

⁷²Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD), S.5, (Eylül 1953), Vesika No: 90.; Atatürk Özel Arşivi'nden Seçmeler IV, s. 18-19.

hariç bölge tamamen Kürdistan sınırları içinde bulunuyordu.⁷³ Mustafa Kemal Paşa'nın 29 Mayıs 1919 tarihli telgrafı ve buna 3 Haziran 1919'da Genelkurmay Başkanı tarafından cevap verilmesi, Diyarbakır Kürt Kulübü'nün adı ve faaliyetlerinin devletin üst mecralarınca da duyulması demektir. Ancak konunun Padişah'tan önceki son mercie taşınmaması için de bir sebep yoktu.

Yukarıda Belediye İçtiması'ndan sonra Valiliğin, halkı galeyana getirmekten dolayı Kürt Kulübü'ne yeni bir takibat başlatıldığını belirtmiştik. Muhtemelen bu takibat kısa bir sürenin ardından, Mayıs'ın sonuna doğru bitirilmişti ki 30 Mayıs 1919'da Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği bir telgraf ile Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Nadir'in adli mercilerin kararından yakındığını görmekteyiz. O, Dâhiliye Nezâreti'ne, haklarında şimdiye değin cezai işlem yapılmadığından dolayı kulübün yavaş yavaş asayiş ihlal edeceğini bildirdi. Bu yüzden kulübün kapatılmasını talep etti.⁷⁴ Bu ikinci kapatma talebiydi. Ayrıca Mustafa Nadir Bey, Dâhiliye Nezâreti'nden Kürt Kulübü'nün "*Osmanlılık aleyhindeki beyannamelerine*" rağmen bundan sorumlu tutulmamasına hükmeden adli heyetin azledilmesi ve yerlerinin değiştirilmesi, aynı zamanda da bu tutumlarından dolayı cezaya tabi tutulmaları için Adliye Nezâreti'ne tebligat yazılmasını da istedi.⁷⁵

Kürt Kulübü'nün 3. Kolordu Kumandanı Vekili Cevdet Bey tarafından da takip edildiğini yukarıda ifade etmiştik. Ahmet Cevdet Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği rapordan başka girişimlerde de bulundu. Direkt Harbiye Nezâreti'ne konuyu intikal ettirdi. 30 Mayıs 1919'da Diyarbakır'dan buraya ve bir nüshası da malumat olarak 9. Ordu Müfettişliği'ne verilen bir rapor yazdı. Raporunda, Kürt Kulübü'nün yaptığı toplantılardan birinde "*Hristiyanları kâmilten keselim*" ve "*Kolordunun buradan gönderdiği silahlar nereye gidiyor? Bunların sevkine mani olalım*" denildiği belirtiliyordu. Yine bu toplantıda hazır bulunanlardan başka birinin de "*Türklerin içimizde ne işi var? Gitsinler!*" dediğini yazıyordu. Cevdet Bey'in raporuna göre bu toplantının incelenmesi için Kolordu, Valiliğe başvurdu. Fakat Valilik durumu "*iyi niyetle yorumladı*" ve maddi bir cürüm olmadığı için de Kürt Kulübü üyelerine bir şey yapılamayacağını açıkça bildirdi. Cevdet Bey, Kolordunun sonuçsuz kalan bu başvurusundan başka yukarıda yer verdiğimiz Vali Vekilinin Dâhiliye Nezâreti ile yazışmalarına da atıf yapmaktaydı. Dâhiliye Nezâreti'nden Diyarbakır Valiliği'ne bahsi

⁷³Atatürk Özel Arşivi'nden Seçmeler IV, s. 20-22.

⁷⁴BOA, DH. ŞFR., 632.93.

⁷⁵BOA, DH. ŞFR., 633.5.

geçen şahısların tedibi için emir verildiğini fakat Valiliğin yine bir şey yapamadığını belirtmekteydi. Kürt Kulübü'nün takip ettiği hareket ve siyasetin Hükümetinki ile çeliştiği, kulüp üyelerinin Ordu ve Hükümet mensupları hakkında atıp tutmalarının halkın düşüncelerini zehirleyeceği, memleket dâhilinde heyecana sebep olacak haberlerin yayılmasına izin verilemeyeceği gerekçeleriyle bu işlere yeltenenler hakkında kanuni yollara başvurulması için Valiliğe gerekli olan emirlerin verilmesini Harbiye Nezâreti'nden istedi. Böylece Dâhiliye ve Adliye Nezâretleri'ne ek, konu bir de Harbiye Nezâreti'ne taşındı. Ayrıca Ahmet Cevdet Bey, Diyarbakır'da gerek İngilizlerin faaliyetleri gerek Kürt Kulübü'nün yapmış olduğu propagandalar ile bir “*Kürt galeyanı*” tahmininde bulunuyordu ve bunun önlenmesi için çeşitli yerlerde bulunan askerleri önemli noktalarda birleştireceğini Harbiye Nezâreti'ne bildiriyordu.⁷⁶

Harbiye Nezâreti ise Ahmet Cevdet Bey'in bu girişimini o anki siyasetleri çerçevesinde bir raporla Sadaret makamına iletti. Böylece konu, padişahlık makamından önceki en üst unsurun masasına geldi. Mondros Mütarekesi'nin beşinci maddesine⁷⁷ göre yapılan düzenlemeyle 13. Kolordu, 6. Ordu'nun lağvedilmesi ile oluşturulmuştu.⁷⁸ Fakat Harbiye Nezâreti'nin Sadarete yaptığı bu tekliften 13. Kolordu'nun dahi lağvedilmesinin düşünüldüğü ortaya çıkmaktaydı. Sadarete teklifi yazan Erkân-ı Harbiye memurları, 13. Kolordu'nun lağvedilmesini önlemek için Diyarbakır'daki “*Kürtçülük*” faaliyetlerini sebep olarak gösterdi. Cevdet Bey'in raporlarına gönderme yaparak “*İstihbarat ve istidlalat-ı vakıa ne kadar mübalağalı olsa*” da 13. Kolordu bölgesinde Kürtçülük faaliyetinin ne kadar kuvvetli olduğunun anlaşıldığı belirtilmiş, eğer Kolordu lağvedilirse o an propaganda halinde olan fikirlerin icraata döküleceği ve bu icraatın önünde hiç bir engelin kalmayacağı ifade edildi. Böylece “*Kürdistan istiklâlinin muhakkak*” olacağı öne sürüldü. Hatta 13. Kolordu'nun kaldırılmasından ziyade bu ordu mevcutken bile böyle bir bağımsızlık hareketi ihtimalinin düşünülmesi “*faydalı bir ihtiyatkârlık*” olarak görülüyordu.⁷⁹

Cevdet Bey'in vazifesini ifa etmeyenler hakkında şikâyetlerine rağmen, kulübün kapatılması için ilk izni Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Nadir Bey istemişti. Kulübün neşrettiği Osmanlılık aleyhindeki iki beyannameden dolayı da konu hukuki mecraya

⁷⁶HTVD, S.6. (Aralık 1953), Vesika No: 130.

⁷⁷ Mondros Mütarekesi'nin beşinci maddesi şöyledir: “*Hudutların muhafazası ve asayiş-i dâhilinin idamesi için lüzum görülecek kuvâ-yı askeriyyeden maadasının derhal terhisi...*” (Mondros Mütarekesi'nin metni için Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, I, s. 519-524.)

⁷⁸Selçuk Ural, “6. Ordunun 13. Kolordu'ya Dönüştürülmesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XX, S.59, (Temmuz-2004), s. 523-567.

⁷⁹HTVD, S.6 (Aralık 1953), Vesika No: 131.

taşınmıştı. Daha sonra bu hukuki mecra (İstînâf Müddeiumumîliği) kulübü sorumlu tutmamıştı. Ardından Kürt Kulübü'nden kimselerin Belediye İçtimâsı'nda halkı galeyana getirecek sözler sarf etmesi üzerine yeni bir soruşturma başlatılmıştı. Cevdet Bey'in raporunu 30 Mayıs 1919'da yazdığı ve 13 Haziran 1919'da muhatabına vardığı düşünüldüğünde, Vali Vekili'nin bu tarihlerden çok önce kulüp hakkında harekete geçtiği ortaya çıkıyordu. Cevdet Bey, belki de Vali Vekili'nin Diyarbakırlı olmasından ötürü Kürt Kulübü'nü kayırdığı düşüncesindeydi. Ancak kapatılma emrini vermek için Dâhiliye Nezâreti delil sormuş olsa gerek ki Vali Vekili Mustafa Nadir Bey, kulübün diğer icraatlarını da bildirmiş olmasına rağmen, Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği bir telgrafta “*Hükümet aleyhine propagandadan başka delâil*” olmadığından bahsetmekteydi.⁸⁰

Alınan önlemlere rağmen Kürt Kulübü faaliyetine devam etti. 3 Haziran 1919'da Kürt Kulübü'nde Binbaşı Noel'inde hazır bulunduğu bir toplantı yapıldı. Burada “*İngiliz himayesinde müstakil bir Kürdistan kurulması*” teklif edildi. Hatta bu toplantıda yapılan bir konuşmada “*Diyarbakır burası. (Bu) Bir Kürt Cemiyeti'dir. Hilafet ve daha bir şeyler burada yoktur. Ancak biz istiklalimizi Süleymaniye sancağı gibi ilan edeceğiz*” denildiği iddia edilmekteydi⁸¹. Halit Bey bu konuşmanın Ekrem Bey tarafından yapıldığını aktarmaktadır. Bu konuşmadan sonra orada bulunanların Ekrem Bey'e karşı çıktıklarını ve onu kürsüden indirdiklerini, daha sonrasında konunun bazı makamlarca haber alınmasının ardından Ekrem Bey'in firar ettiğini anlatmaktadır.⁸²

Dolayısıyla bu konuşmalar ve İngiliz himayesinde bağımsız Kürdistan teklifi, 16 Ağustos 1909'da çıkarılan Cemiyetler Kanunu'nun ilgili maddesine muhalifti.⁸³ Kulüp, Vali Vekili Mustafa Nadir Bey tarafından bu kanuna muhalefetten 4 Haziran 1919'da kapatıldı ve soruşturma başlatıldı.⁸⁴ Böylece kulübün kapatılmasının sebebi, yine kulübün kurulmasındaki resmiyet ve hukuk oldu. Bir diğer iddiaya göre gece kulübe baskın yapıldı ve eşyaları da müsadere edildi.⁸⁵ Ekrem Bey hakkında 11 Haziran 1919'da “*ihzâr müzekkeresi*” yani mahkeme celbi çıkarıldı.⁸⁶

⁸⁰BOA, DH. ŞFR., 633.40.

⁸¹BOA, DH. ŞFR., 633.53.; Ziya Göğem, **Kurmay Albay Dadaylı Halit BeğAkmansü**, I, s. 68.

⁸²Ziya Göğem, **Kurmay Albay Dadaylı Halit BeğAkmansü**, I, s. 68.

⁸³ Bu maddede: “*Ahkâmı kavanine ve adabı umumiyeye mugayir bir esası gayri meşrua veya asayişî memleket ve tamamiyeti mülkiye-i devleti ihlal ve şekli hazır-ı hükümeti tağyir ve anasır-ı muhtelif-i Osmaniye'yi siyasetten tefrik maksadına müstenit olmak üzere cemiyetler teşkili caiz değildir*” hükmü vardır. (Kanun için: **Düstur**, Tertib-i Sani, I, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1913-1914, s. 604; **Takvim-i Vekayi**, 10 Ağustos 1325/23 Ağustos 1909, s. 11.)

⁸⁴BOA, DH. ŞFR., 633.53.

⁸⁵Z. Silopi, **Doza Kürdistan**, s. 61

⁸⁶BOA, DH. ŞFR., 107.35.

Konu ile alakalı bazı kişiler hakkında da işlem yapılmasına rağmen⁸⁷ haklarında tutuklama kararı verilmedi. Hatta Diyarbakır'a gelmeden önce daha Viranşehir'de iken Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Nadir Bey'in yaptıklarıyla hakkında "*kamuoyunda acziyetimizifena bir şekilde belli ediyor*" dediği⁸⁸ Binbaşı Noel'e de dokunulamadı. Kanun takibatının esas hedefi Ekrem Bey'di.⁸⁹ Kürt Kulübü'nün başkanı olan Kasım Bey, Doktor Fuat, Ganizade Reşat, Doktor Cevdet, Cercisağazade Ragıp, Çerhizade Fikri gibi isimler hakkında soruşturma yapılmasına rağmen tutuklama kararı alınmadı. Hatta Kasım Bey ve bazı Kürt Kulübü üyeleri Diyarbakır Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin kurulmasına giden toplantılarda Belediye İctimâsı'ndan sonraki süreçte faal bir şekilde bulunmuş, kurucu heyete dahi seçilmişlerdi.⁹⁰ Ekrem Cemilpaşa'ya göre Kürt Kulübü yönetici ve üyelerinin bağlı bulundukları kurumun aksi yönünde hareket etmelerine sebep olan şey kulübün kapatılmadan önceki son toplantısıydı. İddiaya göre bu toplantıda idare heyeti "*maslahane*" bir yol seçme kararı vermişti.⁹¹ Fakat bu da iddiadan öteye geçememektedir. Zira Ekrem Cemilpaşa anılarında her şeyi yönlendirip yönettiği ve kulübün halk desteğiyle güçlü olduğunu aksettirmeye çalışmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa da Anadolu'ya çıktığından beri bölgedeki siyasi, askeri ve mülki isimlere bu yolda tavsiyelerde bulunmuştu.⁹² Çünkü Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir'e Kürt Kulübü ile alakalı gönderdiği telgrafta "*Kürtleri ve hatta bir öz kardeş olarak tekmil milleti bir nokta etrafında birleştirmek*" amacıyla olduğunu yazıyordu. Bunu da dünyaya "*Müdafaa-i Hukuk-u Millîye cemiyetleri vasıtasıyla*" göstermek istiyordu.⁹³

Mustafa Kemal Paşa kulübün kapatılmasından sonra bu kararını Ekrem Cemilpaşa'nın babası Kasım Bey'e yazdığı bir telgrafla da destekledi: "*Kürtlerin, devletten ayrılarak İngilizlerin himayesinde müstakil Kürdistan teşkil eylemeleri nazariyesini tasvip etmem. Çünkü bu nazariye muhakkak Ermenistan lehine İngilizler tarafından mürettep bir plandır*" dedi. Ona göre Kürtlerle Türkler birbirinden ayrılık kabul etmez öz kardeşiler. Türkler, Kürtler ve bütün İslam medeniyeti "*yek-vücut ve*

⁸⁷BOA, DH. ŞFR., 658.131.

⁸⁸BOA, DH. ŞFR., 633.4.

⁸⁹BOA, DH. ŞFR., 635.18.

⁹⁰ Mustafa Akif Tütenk, "*Diyarbakır'ın son 60 Yıllık (1892-1952) Vakaları I*", s. 328-329.

⁹¹E. Cemilpaşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 41.

⁹² Mustafa Kemal Paşa, askeri olarak Cevdet Bey'e, siyasi olarak da Mebus Kamil Bey'e bu tavsiyelerde bulunduğu gibi şimdi de mülki bir amir olan Mustafa Nadir'e aynı telkinlerde bulunmuştu. (M. K. Atatürk, *Nutuk*, s. 904.)

⁹³ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s. 50; *Atatürk Özel Arşivi'nden Seçmeler IV*, s. 40-44.

yek-dil olarak” bağımsızlıklarını savunmalıydılar, vatanın parçalanmasına engel olmalıydılar. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Devleti’nin dağılmasına sebebiyet vermeyecek her türlü isteğe de taraftar olduğunu belirtti. Diyarbakır Müdafa-i Hukuk ve Reddi İlîhâk Cemiyeti’ni takviye etmesini, Kürt Kulübü üyelerinden Fuat, Cevdet, Kerim, Fikri, Necdet ve Edip Beylere ve oğluna “*selam*” söylemesini, fikirlerini onlara da bildirmesini kapatılan kulübün başkanı Kasım Bey’den istedi.⁹⁴

Ancak bu telgraf ilgili yere varmadan Haziran 1919 ortalarından sonra Diyarbakır Valiliği’ne bir başvuru yapıldı. Bu başvuruya göre Ekrem Bey hakkında kanuni takibatın devam ettirilmesi ve kulüpten resmen ihraç edilmesi şartıyla Kürt Kulübü’nün yeniden kurulması için izin isteniyordu. Eğer kulübün tekrar kurulmasına izin verilmezse, merkezi İstanbul’da bulunan Kürdistan Teali Cemiyeti’nin bir şubesi olarak yeniden teşkilatlanması talep ediliyordu.⁹⁵ Bitmek bilmeyen bu ısrarın sebebi belki nasihat ile yapılanların geçiştirilmesi, belki de kapatılmasından üç hafta kadar sonra bile çektiği telgraflarda Kürt Kulübü üyelerinin icraatlarından bahsetme gereği duyan Ahmet Cevdet Bey’in bir tespitiydi. Aktardığına göre kapatılmış olan Kürt Kulübü’nün üyelerine, gereken kimseler vasıtasıyla ve Vilayetçe nasihatler edilmişti ve onlar görünürde Hükümet taraftarıydılar. Fakat Ekrem, Doktor Fuat ve Cevdet Beyler açıktan açığa provokasyonlarına devam ediyor “*Türkler o zamana kadar (İngilizlerin gelişine kadar) paramızı yiyecek, İngilizler ne zaman gelecek*” gibi sözler ediyorlardı. Devletin dağılacağını anlayıp amaçlarını takip etme konusunda eskisinden daha çok gayrete gelen bu kimseler, “*tehcir ve taktilde*” alakadar olduklarından idarenin değişmesini istiyorlardı.⁹⁶

Kulübün kapatılmasına rağmen yeni bir kulüp açılması için faaliyetlere de devam ediliyordu. Yukarda “*Serbestî*” gazetesinin Diyarbakır ve civarındaki Kürt kulüplerinin, Kürdistan Teali Cemiyeti’ne başvuru yaptıkları haberinden bahsetmiştik. Molla Hamza isimli bir şahıs, Bitlis, Mardin, Siirt Kürt cemiyetlerine, İstanbul’dan Kürdistan Teali Cemiyeti’ne ait damga getirmiş, bu damgalardan biri de kapatılan Diyarbakır Kürt Kulübü Başkanı Cemilpaşazade Kasım Bey’e teslim etmişti⁹⁷. Ancak

⁹⁴Atatürk Özel Arşivi’nden Seçmeler IV,s. 31-35.

⁹⁵BOA, DH. ŞFR., 635.18.; Kulübün tekrar açılması talebinde bulunulsa da, bu talebin bilinen çevrelerce yapıldığı ortadadır. Ancak bunların karşısında Silvan eşrafından Sadık Bey ile Ali Ağa, Kolorduya ortak bir telgraf göndermiş, “*...Teali Kulübü maskesi altında devlete sadakatle kâbil-i telif olmayacak roller oynamak üzere ihdas edilmiş kulübün seddiden dolayı*” teşekkür etmişler, kulübün kapatılmasından duyulan memnuniyetlerini dile getirmişlerdir. (HTVD, S.5, (Eylül 1953), Vesika No: 106; Atatürk Özel Arşivi’nden Seçmeler IV,s. 29-30)

⁹⁶Atatürk Özel Arşivi’nden Seçmeler IV, s. 36-39.

⁹⁷BOA, DH. ŞFR.,637.60.; Ziya Göğem, Kurmay Albay Dadaylı Halit BeğAkmansü, I, s. 65.

Hamza isimli şahıs Mardin’de verdiği Kürt istiklalini işleyen konferanstan dolayı Diyarbakır’da tutuklandı ve adli mercilere sevk edildi.⁹⁸ Damga teslimi, açıkça bu cemiyetlerin Kürdistan Teali Cemiyeti’ne bağlanması anlamına geliyordu. Ancak Diyarbakır Kürt Kulübü’nün kapatıldıktan sonra yeniden kuruluşu için izin istenilmesi, eğer bu mümkün olmazsa Kürdistan Teali Cemiyeti’nin bir şubesi olarak açılması için başvuru yapılması durumu değiştirmektedir. Eğer kapatılincaya kadar Kürt Teali Cemiyeti’nin bir şubesi idiyse kapatıldıktan sonra tekrar açılmak için yine Kürt Teali Cemiyeti gibi başvuru yapması gerekirdi. Ancak kulüp, eğer Kürt Kulübü olarak kurulmasına tekrar izin verilmezse Kürdistan Teali Cemiyeti’nin bir şubesi gibi yeniden teşkilatlanmak istemiştir. O halde her ne kadar Kürt Teali Cemiyeti ile fikir ve amaç birliği içinde ise de cemiyete bağlanmak hususunda resmi başvuruyu kapatıldıktan sonra yapması, kapatıldıktan sonra da yeni bir kulübün ya da cemiyetin kurulamamış olması, Kürt Kulübü’nün hiçbir surette Kürdistan Teali Cemiyeti’nin bir şubesi konumunda olmadığını gösterir.

Daha sonraki süreçte bölgede cemiyet/kulüp kurma ısrarı devam etse de Vekâletle yürütülen Diyarbakır’a atanan Vali Ali Faik (Ozansoy) Bey,18 Aralık 1919’da Dâhiliye Nezâreti’ne çektiği telgrafta “*Camia-i Osmaniye*” fikri dışındakilere izin verilmeyeceğini bildirdi. Vali, Dâhiliye Nezâreti’nden, Diyarbakır’da cemiyet kurulması için yapılacak başvuruların bu yolda değerlendirilmesini de arz etti.⁹⁹ Bu arzın sebebi muhtemelen Dâhiliye Nezâreti’nden merkezi İstanbul’da olan Kürdistan Teali Cemiyeti’nin Diyarbakır’da bir şube açmak için ricada bulunması ya da Kürt Kulübü’nün bu cemiyetteki tanıdıkları vasıtasıyla kendileri hakkında bir şeyler yapılmasının istenilmesinden kaynaklanıyordu. Çünkü bu isteğin yapıldığı tarihlerde Ekrem Cemilpaşa İstanbul’da idi.

Ekrem Cemilpaşakanun takibatından kaçmış ve Diyarbakır’dan Halep’e geçmişti. Buradan Belçika’ya dönmek arzusundaydı. Ancak karşısına son bir şans, belki bir yeni büyük fırsat çıkıverdi. O da İngiliz Binbaşısı Noel idi. Fakat bu yeni fırsat da zamansız sebepti. Çünkü İngiltere’nin “*Kürdistan*” politikası tam anlamıyla şekillenmiş değildi. Ayrıca Anadolu Harekâtı, Bolşeviklerle yakınlaşmaya dair politika devresine girmişti.

Noel ise Ekrem Cemilpaşa’nın Diyarbakır’dan kaçmasından çok daha önce bölgedeydi. 7 Nisan 1919’da Musul’dan hareket etmiş ve 12 Nisan 1919’da Nusaybin’e

⁹⁸Ziya Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit BeğAkmansü*, I, s. 65.

⁹⁹BOA, DH. ŞFR., 648.95.

varmıştı.¹⁰⁰ Güneydoğu Bölgesi'ne iddiasına göre “*Türklerin panislamist propagandalarına ve Kürtlerin üzerinde İngiliz silahlarıyla desteklenmiş Ermeni hâkimiyeti kurulacağına dair asılsız söylentilerle korkutarak bize düşman etme çabalarına karşı faaliyette bulunmak*” diye tanımladığı “özel görev” üzere gelmişti.¹⁰¹ 2 Haziran 1919'da ise Diyarbakır'a geçmiş¹⁰² 13 Haziran 1919'a kadar burada kalmıştı.¹⁰³ Ekrem Cemilpaşa ile de bu “özel görevde” bulunurken karşılaşmıştı. Kürt Kulübü'nde Noel'in de içinde bulunduğu ve kapatılmasına sebep olan 3 Haziran 1919 tarihli toplantıdan başka Ekrem Bey, Noel adına ziyafet dahi vermişti.¹⁰⁴ Hatta ona, Kürtlerin Büyük Britanya'dan manda istediklerini dahi söylemişti. 19 Ağustos 1919'da ise Halep'te firarırken Noel ile tekrar karşılaştı.¹⁰⁵ Noel'in yanında Celadet ve Kamuran Ali kardeşler de vardı. Bunlara katılarak Noel ile tekrar Güneydoğu Bölgesi'ne propaganda yapmak üzere gittiler. Bu seyahatte literatüre Ali Galip Olayı adıyla geçen olaylar da yaşandı. Bu olayların ardından Noel ve Ekrem Cemilpaşa 1919'un Eylül ayının sonlarına doğru İstanbul'a hareket ettiler.¹⁰⁶

Ali Galip Olayı'nın ardından Ekrem Cemilpaşa'nın durumu Kürt Kulübü başkanı ya da üyeliğinden daha farklı bir boyut kazandı ve kanuni takibatın dayanak noktası İngiliz-Kürt ittifakı oldu. Durum, “*Kürt İttihadı*” iddiasında bulunan bir kulübün artık “*işgalcilerle ittifakı*” idi. 29 Ocak 1920'de Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Diyarbakır Valiliği'ne bir telgraf çekerek Ekrem Bey hakkında takibat yapıp yapılmadığını ve yapıldı ise sonucunun ne olduğunu sordu.¹⁰⁷ Bu telgrafa 1 Şubat 1920'de cevap verildi fakat verilen bu cevap Müdüriyeti tatmin etmedi. Şimdi de Ekrem Cemilpaşa hakkında 11 Haziran 1919'da mahkeme celbi çıkarıldıysa o tarihten itibaren gıyabında yapılan tâkibât ve tâhkikât-ı adliyenin sonucu soruluyor ve meselenin açıkça bildirilmesi

¹⁰⁰ Mim Kemal Öke, *İngiliz Ajanı Binbaşı E. W. C. Noel'in Kürdistan Misyonu (1919)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989, s.29.

¹⁰¹E. W. C. Noel, *Kürdistan 1919 (Binbaşı Noel'in Günlüğü)*, s. 7; Dikkat edilirse filizlenmeye başlayan Millî Mücadele, Kürt Kulübü ve İngilizlerin, bölgede Ermeni devleti kurulacağı söylentisini kendi politikalarına uyarlamakta güçlük çekmedikleri görülecektir. Millî Mücadele önderleri bu söylentiyle birlik olunması ve vatanı böldürmemek yönünde politika benimserken, Kürt Kulübü, Ermeni devleti kurulacağı söylentisini Türklerden kopmak için kullanmaya başladı. İngilizler ise daha yeni şekillenmeye başlayan Kürt politikalarının üzerinde kötü tesir yapan durumları çürütmek için politika benimsedi. Aslında bölgede Kürtler üzerinde durulmasını en çok arzulayan ve telkin eden Binbaşı Noel'di.

¹⁰²BOA, DH. ŞFR., 633.24.

¹⁰³BOA, DH. ŞFR., 634.37.

¹⁰⁴E. Cemilpaşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 41-49.

¹⁰⁵E. W. C. Noel, *Kürdistan 1919 (Binbaşı Noel'in Günlüğü)*, s. 9.

¹⁰⁶E. Cemilpaşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 49; M. Kemal Öke, *İngiliz Ajanı Binbaşı E. W. C. Noel'in Kürdistan Misyonu (1919)*, s. 104.

¹⁰⁷BOA, DH. ŞFR., 106.140.

isteniyordu¹⁰⁸. Böylece devletin hiçbir şeyi unutmadığı ve gerektiğinde hatırladığı meydana çıktı. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin meselenin üstüne yoğunlaşması Diyarbakır Valiliği'nde vekâlette bulunan Mektupçu Faik Bey döneminde meselenin sonuçlanmasına yol açtı. İstînâf Müddeiumumîliği'ne bağlı İstintâk Dairesi konu hakkındaki araştırmasını bitirmiş ve 12 Şubat 1920'de Ekrem Cemilpaşa'nın "*kısmen lehine kısmen aleyhine*" olacak bir durum ortaya koymuştu.¹⁰⁹ Böylece hem Kürt Kulübü, hem de Ali Galip Olayı'nın sonucu tatlıya bağlandı. Bu kararın verilmesinde Diyarbakır'ın köklü ailelerinden olan Cemilpaşa ailesinin küstürülmek istenmemesi sebep olsa gerekti. Ayrıca bu karar, Osmanlı'nın son dönemde sorun çözme yaklaşımlarından biri olan "*idare-i maslahat*" politikası gereği de olabilirdi.

Ancak Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 19 Şubat 1920'de Diyarbakır Valiliği'ne bir telgraf daha çekti ve Ekrem Bey ile arkadaşlarından kimsenin tutuklu bulunup bulunmadığını ve adli takibatın devamında bir sakınca olup olmadığının açıkça bildirilmesini istedi.¹¹⁰ Bu telgrafa verilen cevapta adli takibatın devamının Kürtçülerin takibattan kurtulmaları için firarına ve il dâhilinde fenalıklar peşinde koşmalarına sebep olabileceği belirtildi. Diğer taraftan konunun ertelenmesi, "*Kürtlük*" cereyanının genişlemesine ve yayılmasına da sebep olabilirdi. Bu yüzden Diyarbakır Vali Vekili Faik Bey, kapıyı kapatıp yanılmaktansa açıp yanılmayı denedi ve "*şimdilik cihet-i adliyece iktisâb eylediği şekli hâzır*" muhafaza etmeye devam edilmesinin mantıklı olduğunu bildirdi. Bu mütalaadan sonra icabının yapılması için son söz Dâhiliye Nezâreti'ne bırakıldı.¹¹¹ Konu böylece ertelendi.

Kürt Kulübü'ne ait incelemenin son bulduğu 12 Şubat 1920'den iki haftayı aşkın bir süre sonra 28 Şubat 1920 tarihi itibarıyla dahi sadece yukarda bahsi geçen ve Kürdistan Teali Cemiyeti'ne ait damgayı Kasım Bey'e veren Hamza isimli şahıs Kürtçülük faaliyetinden tutuklu bulunuyordu.¹¹² Örneğin Kulübün idare heyetinden olan Hacı Akdi Silvan'da, tıpkı Molla Hamza gibi Kürt istiklaline dair konferans vermiş, ardından tutuklanmıştı.¹¹³ Ancak Molla Hamza'dan başka tutuklunun bulunmaması Hacı Akdi'nin salıverildiğini göstermekteydi. Bu da Diyarbakır'da Kürt Kulübü ile bağlantılı olanlara dokunulmadığı anlamına gelmekteydi. Ancak dışarıdan gelenlere karşı farklı bir tutumun mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰⁸BOA, DH. ŞFR., 107.35.

¹⁰⁹BOA, DH. ŞFR., 658/131.

¹¹⁰BOA, DH. ŞFR., 107.107.

¹¹¹BOA, DH. ŞFR., 659.130.

¹¹²BOA, DH. ŞFR., 659.130.

¹¹³Ziya Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansü*, I, s. 65.

Bu yazışmalar yapılırken Ekrem Cemilpaşa Ağustos 1920'ye kadar İstanbul'da idi. Daha sonra Diyarbakır'a geçmek istedi fakat bu denemesi başarısız oldu ve Antalya'dan tekrar İstanbul'a döndü. 1921 Şubat'ı ortasında tekrar Diyarbakır'a dönmek için harekete geçti ve bunda başarılı oldu. Bölgede yine siyasi görüşleri doğrultusunda bir süre faaliyet gösterdi. Ancak bir süre sonra yakalandı ve Ankara İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi. 1922'nin ilkbaharında serbest bırakıldı. 1922-1925 arasını babasının işleriyle meşgul olmakla geçirdi. 1925'de Şeyh Sait isyanı çıkınca bu isyanla alakalı görüldü ve tutuklandı. Yargılanıp on yıl ceza aldı. Fakat üç buçuk yıl cezası infaz edildi. 1929 ilkbaharında Diyarbakır'a geldi. Sonra siyasi düşünceleri doğrultusunda tekrar harekete geçti. Suriye'ye gitti ve amcazadesi Kadri Cemilpaşa ile birlikte Hoybun Cemiyeti'nde aktif rol oynadı.¹¹⁴ 1933'de Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından çıkarıldı. 1974'de Şam'da öldü.

¹¹⁴E. Cemilpaşa, **Muhtasar Hayatım**, s. 50-71.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin zor zamanlarında Kürt ittifadı fikrini ortaya atarak bölgesel kurtuluş çareleri peşine düşen Kürt Kulübü, bölgesel kurtuluş amacı güden diğer yerel cemiyetlerle bu noktada birleşirken çok önemli bir noktada onlardan ayrılmıştır. Kurtuluş amacıyla olan ve millî menfaatlerle bir yerde örtüşen vatani ve millî cemiyetler başka herhangi bir devletin himayesine girmekten kaçınmışlarken Kürt Kulübü yabancı bir devletin yardımıyla Osmanlı'dan kopmak için mesai harcamıştır. Bu faaliyet, İngilizlerin bölgedeki siyasetlerinde kanaat uyandırması açısından önemli olmuştur.

Taban arayışında da kulübün faaliyetleri dikkat çekmiştir. Aileye önem verilen bir toplumda seçkinlerden destek arayışına gidilmiştir. Ayrıca faaliyetler gençler ve yaşlılara yönelik yapılmış, her bir zümre bir kişi tarafından temsil edilmiştir. Basın-yayın yoluyla da hedef kitlenin tahriki düşünülmüştür. Kulüp eline geçen her fırsatı değerlendirmiş, başlarda yaptıkları propaganda Osmanlı'nın yıkıldığı ve herkesin başının çaresine bakması üzerine kurulmuşken daha sonra Kürtlerin yaşamakta oldukları bölgelerin Ermenilere bırakılacağı söylemi üzerine inşa edilmiştir. Doğal olarak bu söylem, bölgenin geçmişi düşünüldüğünde pirim yapacak bir söylemdir ve hedef kitle bu söylemle hem etkili hem de kısa sürede sonuç alınabilecek biçimde mobilize edilebilmiştir. Bu mobilizasyon Kürtlerin Osmanlı'dan koparılması üzerine kanalize edilmiş hatta bu yolda silahlı ayaklanma dahi düşünülmüştür. Demek ki Kürt Kulübü sağlam bir ideolojiden yoksun olarak günlük politik olayların odak görüşe yorumlanmasına temellenmiştir.

Faaliyetleriyle Osmanlı bürokrasisinin çeşitli kademelerinde gündeme gelen kulübün yararına olan bölgedeki otorite boşluğu, onlara rahat hareket imkânı sağlamıştır. En büyük etkenlerden biri de I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti'nin durumudur. Yenen devletler çeşitli bahanelerle her gün çeşitli vatan toprağını işgal etmeye başlamış, kurtuluş adına gerek içte gerek dışta devlet adamlarından cemiyetlere varıncaya kadar her mecra kendi ismiyle karakterize edilebilen fikirler ortaya atmıştır. Bu durumda kulüp bunlardan işine yarayanı çekip kullanmıştır. Öyle ki faaliyetleri konusunda mülki amirlerin sakıncalı bulunduğu durumlar adli makamlarca kötü niyete yorulmamış, askeri merciler ise memleketçilik yapılarak kulübün kayırıldığı yorumunda bulunmuşlardır. Bu durum ise yıkılmaya yüz tutmuş bir sistem içinde birliği sağlamanın ne kadar zor olduğunu ispatlamıştır.

Son toplantılarının yapıldığı güne kadar faaliyetinden vazgeçmeyen Kürt Kulübü, yaptıklarının tepkiyle karşılandığını görünce orta yolu seçme tercihinde bulunmuş, bu tercih kulübün başkanının dahi Millî İttihada katılmasının önünü açmıştır. Kulüp başkanı, Diyarbakır'da kurulması düşünülen Müdafa-i Vatan Cemiyeti için yapılan toplantılarda hazır bulunmuş ve üyeliğe dahi seçilmiştir. Kürt İttihadı yerine Millî İttihat beraber kurtuluş için çözüm olmuştur.

KAYNAKÇA

1- Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

2- Süreli Yayınlar

Alemdar

Düstur

Hadisat

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

Memleket

Serbesti

Takvim-i Vekayi

Tasvir-i Efkâr

Vakit

3- Kitaplar

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, C. III, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.

CEMİLPAŞA, Ekrem, **Muhtasar Hayatım**, Beybun Yayınları, Ankara, 1992.

ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953.

KANSU, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960.

NOEL, Edward William Charles, **Kürdistan 1919 (Binbaşı Noel'in Günlüğü)**, Çev.: Bülent Birer, Avesta Yayınları, İstanbul, 2014.

ÖKE, Mim Kemal, **İngiliz Ajanı Binbaşı E. W. C. Noel'in Kürdistan Misyonu (1919)**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989.

SİLOPİ, Zinnar, **Doza Kürdistan**, Avesta Yayınları, İstanbul, 2014.

-----, **Atatürk Özel Arşivi'nden Seçmeler IV**, ATESE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996.

-----, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Haz. Nimet Arsan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964.

-----, **Şark İstiklal Mahkemeleri, Kararlar ve Mahkeme Zabıtları**, C. I-VI, TBMM Basımevi, Ankara, 2016.

4- Makaleler

TÜTENK, Mustafa Akif, “*Diyarbakır’ın son 60 Yıllık (1892-1952) Vakaları I*”, **Kara Amid**, Yıl 2, S. 4, İstanbul, 1960, s. 311-347.

URAL, Selçuk, “6. Ordunun 13. Kolordu’ya Dönüştürülmesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XX, S. 59, Ankara, 2004, s. 523-567.

